

VANEK ŠIFTAR

Narodnoosvobodilno gibanje: samoupravljanje in povezanost med razrednim in nacionalnim (1)

(Februarja 1986 dopolnjen prispevek avtorja z decembrskega posvetovanja na temo »razredno-nacionalno«, ki ga je organiziral Marksistični center CK ZKS)

Še pred kapitulacijo jugoslovanske kraljeve vojske je državna oblast dejansko že razpadla: saj je bila na to pripravljena.

Zasedeno državo so si razdelili po Hitlerjevem ukazu, ki je tudi ostal razsodnik v mejnih sporih med okupatorskimi državami in kvislinškimi kvazidržavami. V nobeni okupirani evropski državi ni bilo toliko raznovrstnih okupatorskih vojsk in različnih kvislinških vojaških enot. Aprilska vojna še ni bila končana, ko so že posamezni okupatorji in kvislingi, predvsem v NDH, pokazali, kakšno svobodo so prinesli nacionalno zatiranim narodom. Realizirati so hoteli veliko in rasno čisto Hrvaško, Veliko Albanijo in kvislingovci v Srbiji niso skrivali svojih želja. Vse to je bilo na skupnem imenovalcu: da se Jugoslavija ne obnovi.

Nekateri okupatorji so svoje zasedene teritorije hitro integrirali v »materinske države«.

V okupatorskih in kvislinških upravnih organih so kaj hitro začeli delati čisti in za zvestobo pri rušenju kraljevine nagrajeni uradniki. Vsa oblast je bila in ostala praktično v rokah uprave, in to pretežno vojaške, čeprav sta Pavelić in Nedić organizirala neke vrste posvetovalno »parlamentarno« telo.

Zaradi razkosa in prizadevanja nekaterih komunističnih – delavskih partij iz okupatorskih držav, da zatečene partijske organizacije vključijo med svoje, je Tito poleg že jasnih opredelitev zapisal: komunisti so se združili v enotno KPJ, da se laže borijo s skupnimi močmi proti skupnemu »neprijatelju«, poosebljenemu v prejšnjih jugoslovanskih vladah, in celotni jugoslovanski buržoaziji. Komunisti ne priznavajo okupacije in razkosa.

Kmalu po ustanovitvi vojnega komiteja* na sestanku politbiroja CK KPJ v Zagrebu je bil objavljen Proglas, naslovljen narodom Jugoslavije, kot izraz političnega izhodišča, sprejetega na V. državni konferenci. Sedanja borba narodov Jugoslavije za neodvisnost zagotavlja, da bo na temelju resnične neodvisnosti vseh narodov Jugoslavije ustvarjena svobodna, bratska skupnost. Delavce in delavke poziva h krepitvi njihovih vrst in pridobivanju ter zbiranju delavskih množic tako, da »jih vodimo v boj za njihove vsakdanje interese, v boj za boljšo in srečnejšo

* Na V. državni konferenci je bila ustanovljena vojna komisija, iz katere se je konstituiral vojni komitej, junija 1941 že glavni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije in 26. 9. 1941 na posvetovanju v Stolicah vrhovni štab.

bodočnost«. ¹ Naslovljenci so razumeli, kaj pomeni glede na preteklost in krvavo okupatorsko sedanost »boljša in srečnejša bodočnost«.

V Ljubljani so kmalu po ustanovitvi (26. marca 1941) protiihperialistične fronte (od 16. junija naprej Osvobodilna fronta slovenskega naroda) pripravili Proglas CK KPS. Proglas sta v Zagrebu pregledala in odobrila Tito in Kardelj, kar mu daje tudi splošno jugoslovansko naravo. Proglas je naslovljen na slovenski narod in zasedbene okupatorske vojake. CK poziva delavce, naj strnejo svoje vrste in kujejo krepko proletarsko enotnost v boju za svoje pravične zahteve; opozarja jih na zgodovinsko nalogo, da stopijo na čelo osvobodilnega boja slovenskega naroda. Podoben poziv velja kmetom, s poudarkom na utrjevanju zveze in borbe z delavci. Partijsko vodstvo je moglo tudi v imenu sodelujočih predstavnikov na ustanovnem sestanku protiihperialistične fronte pozvati vse primorske in koroške Slovence kakor tudi vse pripadnike narodnih manjšin na ozemlju Slovenije k skupnemu boju slovenskega naroda proti razkosanju, zaslužnjenju Slovenije, za osvoboditev, neodvisnost in združitev slovenskega naroda. Poziv prav tako velja za borbo za slogó in enotnost zaslužnjenih narodov Jugoslavije in vseh balkanskih narodov, za bratsko skupnost svobodnih in enakopravnih narodov. Ta borba temelji na pravici slehernega naroda do samoodločbe, vključivši pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi. ²

Okupatorji so z veliko zavzetostjo in naglico utrjevali svoj celoviti sistem s ponujeno in izsiljeno pomočjo kvisingov. Slednji so si krepili »avtoriteto« in moč ter izkazovali predanost z obtoževanjem enega ali drugega naroda oziroma narodne skupnosti za kapitulacijo. Obsojali so in obsojeni so bili narodi, nikakor pa ne delovanje političnih strank in njihovo vodstvo. Pripadnike posameznih narodov in narodnosti so masovno uničevali s krvavim terorjem v imenu rasne in etnične čistosti kvazidržavnih teritorijev.

V mednarodni svet nasprotij in nejasno oblikovane protifašistične obrambne politike se je vpletal pričakovan spopad med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Igra je bila večstransko zapletena in z nesigurnim dobičkom je vnaprej računala vsaka stran.

Po razkosanju državnega teritorija je edino KPJ ostala povsem neokrnjena zaradi idejne enotnosti in organizacijske monolitnosti. Šatorova izdaja ni prinesla Bolgarski komunistični partiji pričakovanega in željenega uspeha, ker so zgodovinske izkušnje in večletno uspešno akcijsko delovanje KPJ čvrstili makedonske komuniste okrog CK KPJ.

Kmalu po okupaciji in razdelitvi ozemlja je bilo v Zagrebu majsko posvetovanje komunistične partije Jugoslavije. ³ Politbiro CK KPJ v polni sestavi (razen Rankovića) z vodilnimi partijskimi člani iz vseh pokrajin (razen Dalmacije in Makedonije) je po ocenitvi okupacije in mednarodnih razmer sprejel jasne organizacijske in delovne naloge komunistov za pripravo skorajšnje oborožene vstaje. Pod Jugoslavijo so bili glede partijskega delovanja zajeti z versajsko mirovno pogodbo odtrgani hrvatski in slovenski narodnostni teritoriji. Realna ocena vzrokov kapitulacije in okupacijskega razkosavanja jugoslovanskega teritorija je pomembno prispevala k bistrivosti politične aktivizacije prebivalstva. To je bilo

¹ DLRS, I/1962, stran 20–23. O pomenu tega proglasa J. B. Tito, *Borba in razvoj* . . . Bgd. 1977, str. 56., 57.

² DLRS, I/1962, stran 23.

³ Ivan Jelić je po dolgem raziskovanju ugotovil, da je bilo posvetovanje 4. maja 1941 na Ilici 163 v stanovanju Anke Rakocin. O tem posvetovanju: J. B. Tito: *Savjetovanje KPJ, Sabrana djela VII/1979*, stran 26–41; dr. Ivan Jelić: *Rješenje historiografske dileme*, *Danas*, 16. 7. 1985, stran 13–14.

nujno, ker se je tu in tam zaradi sovražne propagande in delovanja pete kolone razpletla demoralizacija med posameznimi sloji. Z majskega posvetovanja ni ohranjen noben pisani dokument. Najverodostojnejše poročilo je Titov sestavek, objavljen sredi julija.⁴ Partijske organizacije morajo pretresti svoje delovanje in sprejeti tudi ustrezne sklepe in ukrepe. Ob čiščenju organizacij in kolebljivcev in nesigurnih članov je treba sprejemati nove predane in za borbo pripravljene delavce, kmete in poštene izobražence. Posvetovanje je posebej opozorilo komuniste na študij marksizma in čuvanje marksistične literature.

K pripravam sodita tudi ustanavljanje vojnih komitejev pri partijskih organizacijah in zbiranje orožja in vojaške opreme. Po pretresu stanja v posamezni pokrajini je posvetovanje temu ustrezno naložilo komunistom nekatere temeljne naloge tudi z realno daljšo perspektivo. V tem je posebnost monolitne organiziranosti, ki je ob veliki potrebi in nujnosti trdne enotnosti sproščala iniciativo in samostojnost pokrajinskih vodstev in tudi posameznih organizacij. Vse sta povezovali idejna enotnost in dolgo vzgajana zavest o nujnosti in povezanosti skupne borbe. Na taki osnovi je bilo samo možno, da se je na vsem jugoslovanskem teritoriju razvijalo enotno narodnoosvobodilno gibanje (ljudska oblast, federalne enote in federacija), čeprav so bile s centralnim političnim in vojaškim vodstvom včasih tudi za dalj časa pretrgane zveze.⁵

Z majskim posvetovanjem so bila razgrnjena in kot temelj borbe postavljena vsa vprašanja, ki tudi v samoupravljanju povezujejo razredno z nacionalnim.

Komunistom v Sloveniji je bilo naloženo, kar so si sicer naložili z aprilskim Proglasom, z dodatkom, da »moraju biti ona spona, koja će spajati borbu slovenačkog naroda sa borbom svih ostalih naroda Jugoslavije za njihovo nacionalno in socialno oslobodenje.«⁶ Komunisti Hrvatske morajo organizirati »široke mase radnika i seljaka u borbu za istinsku nezavisnost hrvatskog naroda protiv svih uzurpatora i okupatora . . . za bratstvo naroda«. Prav posebej pa se morajo boriti proti netenju narodnostnega sovraštva med Srbi, Hrvati in Slovenčji.

Komunistom v Vojvodini je bilo naloženo zaradi izrazitega večnacionalnega

⁴ Proleter, številka 3-5 (marec-maj), sredi julija 1941.

⁵ »Značaj narodnoosvobodilnega gibanja je bil tak, da so se posamezni deli oboroženih sil vseljidske vstaje v posameznih delih države morali pogosto tudi mesece boriti brez neposrednih medsebojnih zvez, se pravi skrajnje decentralizirano in avtonomno. Vendar je kljub temu bila idejna enotnost takšna, da se je narodnoosvobodilno gibanje le borilo kot enotna celota z enotnimi smotri in ob stalni medsebojni pomoči. Tu je prišlo do izraza popolno samoupravljanje v nacionalnem smislu« - E. Kardelj: Problemi socialistične graditve XI, DZS 1985, str. 323-4. Po njegovem mnenju je bilo narodnoosvobodilno gibanje sinteza reševanja razrednega vprašanja in socialistične revolucije.

⁶ Dele narekov tu in tam ohranjam v avtorjevem jeziku zaradi avtentičnosti, kar pa najbrž ne bo škodovalo slovenščini in motilo zainteresirane bralce.

V razmerah, ki so nastale z okupacijo in odnosi v svetu, je nemogoče misliti, da bi se z narodnoosvobodilnim gibanjem v Jugoslaviji reševala nacionalna in socialna osvoboditev brez izrazitih elementov revolucije. O tem, ali je bila NOB socialistična oziroma socialna revolucija (socialna revolucija - R. Tulić: Enciklopedijski rječnik marksističnih pojmov, Sarajevo 1974, str. 479), so še vedno nasprotna mnenja. Izgleda, da jih je vedno več. »Deklarativno se ni u jednom dokumentu narodnoosvobodilačkog pokreta nije govorilo o socijalnoj revoluciji, pogotovo ne o socijalističkoj revoluciji.« - B. Petranović: Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-45), Bgd 1983, 1. knj., str. 225 in isti avtor še: »Šele na 5. kongresu je bilo rečeno, da so bila dogajanja v Jugoslaviji socialistična revolucija. Tako imenovana je bila šele takrat, čeprav bi bila lahko že prej vsaka analiza na podlagi obilice empiričnih podatkov dokazala, da je šlo za revolucionarno osvojitve oblasti. Zato ni bilo mogoče govoriti o razredni plati boja, čeprav so bile v tem obdobju tudi za njo izrečene ustrezne sodbe.« - Komunist, 17. januarja 1986, str. 20.

Kardelj je dobro predvideval in zapisal: »To je treba jasno podčrtati, kajti še danes niso utihnili glasovi, ki pravijo, da so komunisti geslo o socialnem prevratu šele kasneje pretihotapili v program OF. Nasprotno, program OF, ki je mobiliziral najširše množice, je bil zmagovit prav zato, ker se je istočasno bojeval tudi za osvoboditev delovnega ljudstva od izkoriščanja in neenakopravnosti narodov v stari Jugoslaviji« - Junaška Ljubljana, 1941-45, 1. knj. Ljubljana 1985, str. 42.

prebivalstva, da se borijo proti vsem imperialističnim nasilnikom in okupatorjem »za bratski sporazum in ravnopravnost naroda Vojvodine, za istinsko rješenje nacionalnog pitanja putem slobodnog opredjeljenja«.

Zaradi neutemeljenega podtikovanja odgovornosti srbskega naroda za »zategnjene« odnose v kraljevini in za kapitulacijo je naloga komunistov v Srbiji ». . . da dadu narodu jasnu perspektivu njegove borbe, da raskrinkavaju pred narodom svu tu vladajuču kapitalističku kliku, koja je krivac za ovu tragediju srbskog naroda«.

Komunisti v Makedoniji morajo poleg že navedenih nalog zbirati ljudske množice v »borbi protiv nasilnog pripajanja i djeljenja Makedonije, a za slobodno nacionalno opredjeljenje makedonskog naroda i za njegovu nacionalnu nezavisnost i slobodu«.

V Črni gori je bil poseben položaj zaradi sorodstvenih zvez z italijansko kraljevo družino; zaradi tega morajo komunisti voditi borbo tudi proti poskusu »ustopavljanja nekakve dinastije slobodoljubljivom crnogorskom narodu, da vode borbu protiv federalista kao agenata talijanskih imperialista« in zavarovati delovne množice pred grozečim gladom.

Komunisti v Dalmaciji, ki so jo endehajevci odstopili Italiji, morajo med drugim voditi borbo »protiv izroda hrvatskog naroda, takozvanih frankovaca u Dalmaciji, koji su agenti italijanskog imperializma« in podobno kot v pasivni Črni gori naj storijo vse, da se ublažita beda in glad.

V Bosni je bila med glavnimi nalogami komunistov borba za bratstvo narodov.

Pod vodstvom KPJ kot avantgardo proletariata si bodo narodi izbojevali svobodo, neodvisnost in boljšo bodočnost.

Za ocenjevanje začetka in usmeritve narodnoosvobodilnega gibanja ima to posvetovanje izreden pomen. Veliko je bilo ocen in tudi Tito se je večkrat vrnil k razmišljanju in ocenjevanju majskega posvetovanja. V predavanju (marca 1977) v politični šoli v Kumrovcu je govoril tudi o tem posvetovanju.

Velikokrat je že bilo zapisano in to poudarjajo tudi prvi in kasnejši udeleženci narodnoosvobodilnega boja: če ne bi bilo vnaprej znano, da je borba proti okupatorju tudi boj za nove družbene odnose, za nov red, novo državo v lepši bodočnosti, ne bi bilo mogoče aktivirati toliko aktivne, samoiniciativne in požrtvovalne borbene množice.

S sklepi majskega posvetovanja KPJ se navezuje primerjava s Titovim pomembnim sestavkom o nacionalnem vprašanju po prvem avnojskem zasedanju.⁷

Na temelju sklepov majskega posvetovanja je bila tudi junijska širša partijska konferenca v Ljubljani, kjer pa je Kardelj že točno napovedal nemški napad na Sovjetsko zvezo in s tem so bile pospešene priprave za ljudsko vstajo. Med priprave spada tudi dopolnitev temeljnih točk ustanovnega sestanka protiimperi-

⁷ Ne bo odveč ponoviti velikokrat navedene in tudi prezrte Titove ugotovitve decembra 1942. leta: »Današnja narodnoosvobodilna borba v Jugoslaviji je neločljivo povezana z nacionalnim vprašanjem. Naša NOB ne bi bila tako žilava in tako uspešna, če narodi Jugoslavije v njej ne bi videli razen zmage nad fašizmom-tudi zmago nad onim, kar se je godilo za minulih režimov, zmago nad onimi, ki so ga tlačili in hočejo še nadalje tlačiti narode Jugoslavije. Besedi narodnoosvobodilna borba bi bili samo fraza, bili bi celo prevara, če razen splošnega jugoslovanskega pomena ne bi imeli tudi nacionalnega pomena za vsak narod posebej, to je, če ne bi razen osvoboditve Jugoslavije pomenili tudi osvoboditev Hrvatske. . . . če NOB ne bi zares prinašali svobode, enakopravnosti in bratstva vsem narodom Jugoslavije, kajti prav v tem je bistvo NOB« (kratice so moje). Zelo pa je poudaril, da vprašanje Hrvatske in po vrsti naštetih »se bo lahko rešilo v splošno zadovoljstvo samo takrat, če ga bodo reševali narodi sami, to pravico pa si vsak narod pribori samo s puško v roki v sedanjí NOB« - J. Broz Tito: Borba za osvoboditev Jugoslavije 1941-1945. Bgd. 1945, str. 125 in 127. Skladno s tem je kasneje Kardelj zapisal, da pa je glavno »kar nas združuje, skupna revolucija in skupna prihodnost našega sistema«.

alistične fronte, ki so bile objavljene kot veliko geslo našega osvobodilnega boja. Poudarjena je pravica slovenskega naroda do samoodločbe s pravico do odcepitve ter združenja z drugimi narodi. »Slovenski narod pa si bo svojo usodo sam koval in je bo imel le toliko, kolikor si je bo sam priboril« (Kardelj).

Pravica do samoodločbe s pravico do odcepitve je bila v dokumentih še velikokrat navedena, vendar z razvojem NOB vsebinsko obogatena s pojmovanjem ljudske demokracije in s pravico do oblikovanja lastne državnosti (Kidrič, 1942). Snovalcem protiimperialistične fronte oziroma OF je bilo od začetka jasno, da ne more biti uspešne narodnoosvobodilne borbe brez hkratne usmeritve in borbe za socialno preobrazbo.

To je izraženo z geslom, da je osvoboditev slovenskega naroda mogoča samo na ruševinah nemško-italijanskega in angloameriškega imperializma in brez boja proti izdajalski lastni kapitalistični gospodi še zatirani narod ne more osvoboditi.

Pri urejanju bodočega sožitja in sodelovanja narodov v novi državi se je občasno opuščala uporaba imena Jugoslavija. Vsekakor je po načelu samoodločbe bilo poudarjeno, da ne more biti nobenemu narodu podarjena svoboda in v skupnem boju tudi ne more biti naroda osvoboditelja. Svobodo in enakopravnost je možno doseči le z borbo vsakega in vseh skupaj. To pa že pomeni priznanje nacionalne organiziranosti in nacionalnega vodenja borbe, kar je bilo poudarjeno z ustanavljanjem nacionalnih vojaških vodstev in skupnega poveljstva v Jugoslaviji. Na posvetovanju v Stolicah je bil preimenovan Glavni štab v Vrhovni štab in po pokrajinah naj bodo glavni štabi, torej zametki bodoče federativne ureditve nove Jugoslavije.⁸ Hkrati je bilo določeno, da vsi borci nosijo enak antifašistični znak (peterokrako zvezdo) na kapah, a borijo se pod zastavo svojega teritorija, (naroda).⁹ Posvetovanje v Stolicah¹⁰ je bila nadaljnja potrditev že nakazane usmeritve, da bodo partizanske vojaške enote preraščale v večje operativne enote, v redno vojsko,¹¹ ki bodo sposobne za partizansko in frontno bojevanje.

Z organiziranjem prvih oboroženih partizanskih enot kakor tudi v zbegih so spontano in organizirano nastajali organi z nalogami, ki so ustrezale in bile izraz nastalih potreb in razmer. Organi so morali vedno bolj urejevati razmere in odnose z deločeno priznano avtoriteto oblasti, kajti drugače se ni mogla zamisliti začetna samoobramba pred okupatorsko in kvasilniško razbesnelo prisilo. Način in metodo dela so organom določale nastajajoče borbene potrebe in tudi ljudske samoupravne izkušnje. Temeljno idejo te enotnosti zasledimo že zgodaj v partijskih dokumentih, predvsem kot nalogo delavskega razreda za uveljavitev svoje vodilne vloge.¹² Ta enotna fronta dobi zaradi že omenjenih borbenih usmeritev

⁸ Savjetovanje predstavnika štabova in komandanata NO partizanskih odreda Jugoslavije. Tito, Sabrana djela, št. 7, str. 136–141.

⁹ S partizanskim zakonom (vrhovno poveljstvo sredi julija 1941) sta bili določeni partizanski zastavi – rdeča in slovenska z znaki in emblemi svojih enot z geslom »za svobodo«, dr. V. Šiftar: Razvoj ljudske oblasti . . . Mb 1976, str. 26–34.

¹⁰ Tito: Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, Sabrana djela, t. 7, Bgd., str. 67–70.

¹¹ Na Hrvaškem so sorazmerno dolgo uporabljali kominternsko terminologijo: gverilec, gverilška borba, namesto partizan, partizanska borba – vse ljudsko gibanje. Tito je 12. 9. 1941 reagiral s pismo CK KPH, naj uporabljajo nazive, ki jih je določil Glavni štab, in opozoril, da štab in CK KPJ »postepeno te razštrkane partizanske odrede pretvara v jednu oslobodilačko armijo . . .«, Sabrana djela, t. 7, str. 129–30. V pismu sekretarju R. Končarju zahteva, da morajo takoj ukiniti te nazive, in ga opozarja: »Naš je zadatak, da mi naše odrede učinimo čim brojnijim i disciplinovanijim . . .« Januarja 1942 je obvestil Glavni štab NOPO za Srbijo o ustanovitvi 1. proletarske brigade (v njej borci vseh narodov Jugoslavije) in »mi namjeravamo stvoriti više proletarskih brigada u raznim pokrajinama . . .«, Sabrana djela, t. 8, str. 86.

¹² V resoluciji III. državne konference KPJ: da bo partija v sindikatu delovala »na izgradnji jedinstvenog fronta odozdo, na izgradnji živih organa jedinstvenog fronta«; Istorijski arhiv KPJ, t. II/Bgd. 1949, str. 88. To je tudi stalnica v

novo vsebino in v odborih narodnoosvobodilne fronte (terenski odbori OF slovenskega naroda) so začetki oblasti narodnoosvobodilnih odborov.

Z razvojem narodnoosvobodilnega gibanja so zaznavna prizadevanja, naj bi odbori NOF postali politično združevanje vseh sodelujočih v narodnoosvobodilnem gibanju (NOG), NOO pa organi nove oblasti. Večinoma so odbori NOF prerasli v NOO in politično organiziranje terena so poleg že obstoječih organizacij (KPJ, SKOJ, v Sloveniji organizacije v OF) prevzemale nove (ženske, mladinske, pionirske). Precej časa so bili začetni organi različno poimenovani, tudi nasprotno vsebini in širini NOG. Toda kljub različnim imenom je bilo njihovo delovanje enotno: borba proti okupatorju in njegovim pomagačem. Nalog in pristojnosti jim nihče, najmanj pa KPJ, ni predpisal; te so izvirale z ljudske suverenosti, ki so jo vse jasneje tudi izražali po volilnosti, javnosti, množičnosti, delovanju in v odnosu do svoje narodnoosvobodilne vojske (NOV). Prav iz te ljudske suverenosti so opravljali tudi vse naloge in funkcije državnih, pravosodnih in samoupravnih organov kot organi enotne ljudske oblasti.

Odveč so pomisleki o delitvi oblasti med NOO in organi vojske. To je bila vojska, ki so jo vsestransko branili pod geslom: vse za zmago. V teh mejah se je utrjevala skupna zavest, ki jo poznamo (na žalost kdaj pa kdaj preslabo dojeta uresničujemo) kot vodilo novih odnosov med ljudmi, med narodi, med narodi in narodnostmi: bratstvo in enotnost. Vsebinsko tej stari modrosti (npr. bratstvo v starem sindikalnem in cehovskem gibanju) je dajalo in jo v borbeni skupnosti uresničevalo NOG. Na takih temeljih se v NOG ni mogla (čeprav ni manjkalo posamičnih vojvodskih poskusov) razvijati borba za oblast neke organizacije ali skupine. Poudarek je bil na sodelovanju vseh na temelju različnosti; dejali bi, po sedanje, na samoupravnem pluralizmu z jasno opredeljenim borbenim sodelovanjem proti okupatorju, njegovim pomagačem, skratka, proti vsem resničnim nasprotnikom NOG. Kakor bi nekateri želeli obiti ali zanikati revolucionarno naravo NOG, ne morejo prezreti, da so ljudje sodelovali v NOG in v neposredni, krvavi borbi z željo, da bo boljše, kot je bilo. V to prihodnost so verjeli, čeprav je bila mnogim vsebinsko še dokaj nejasna. Ker je prihajala večina sodelujočih vsaj v prvih dveh – treh letih iz sorazmerno težkih socialnih razmer, jim je to lepše pomenilo tudi socialno preobrazbo. Kardelj – in tudi drugi – je poznal stanje in razvoj, ko je zapisal: »Od vsega začetka so ljudske množice vnašale v narodnoosvobodilno gibanje tudi svoje težnje in zahteve po rešitvi nacionalnega vprašanja, po bistvenih spremembah v družbeni in politični strukturi in po vzpostavitvi sistema resnične ljudske demokracije«. ¹³ To je potrjeno tudi v zapiskih mnogih NOO. To je tudi razumljivo glede na širino sodelujočih. Tako so v Uziški republiki v nekaterih NOO sodelovali četniki ali so imeli kak svoj odbor (predvsem na območju Čačka); vendar brez naloga ali direktive Draže Mihailovića, katerega gibanju ne moremo zaradi iniciative terena prilepiti protifašistične etikete. Mihailovićevo odklonitev skupnega nastopa proti okupatorju, predvsem zamenjava stare oblasti z NOO, je bila v skladu z že oblikovanim velikosrbskim programom v obnovljeni monarhiji. Tito je v skladu z vseljudskim odporom in vstajo kljub Mihailovićevi zavrnitvi NOO pisal Komandi južne fronte v zaledju. ¹⁴

organiziranem delovanju komunistov; pogosto se pojavljajo misli, ki so bile že v članku Korošec Sovozi; Enotnost, avgusta 1929.

¹³ Problemi socialistične graditve, VIII/1974, str. 28.

¹⁴ Naj ustanovijo sami »ali skupno z nami« tako oblast, ki bi bila povezana s centralnim odborom za celoten uziški osvobodjen teritorij; in še dodaja: »Mi čemo sa naše strane narediti, da drugovi obustave do daljnega stvaranje i tih odbora.

V prvih dokumentih o NOO oziroma odborih OF (Srbija, Črna gora, Hrvatska, Slovenija) je poudarek, da je temelj ljudske oblasti: zaselek oziroma vas, kar je tudi omogočalo vsebinski razvoj ljudske demokracije. Vsi ti organi naj bi bili čimbolj tudi neposredno voljeni. Zaradi posebnosti NOB pa se je »volilnost« tudi maščevala.¹⁵ Vsi višji NOO morajo biti sestavljeni po delegatskem načelu. Vsi pa so neposredno odgovorni svojim volilcem (kasneje po demokratičnem centralizmu tudi višjim NOO) in jih je bilo možno vsak čas odpoklicati ali razrešiti. Priznana – pogosto uveljavljena – je bila tudi pravica do odpovedi funkcije. Pri razpravljanju o sestavinah samoupravljanja se omenja tudi množičnost sodelovanja. V začetku so NOO pritegovali k delu v sekcijah¹⁶ in odborih večje število nevoljenih prebivalcev. Splošno množičnost je dobila ljudska oblast s priznanjem enakopravnosti žensk in z uskladitvijo polnoletnosti pri aktivni in pasivni volilni pravici. Prav uveljavljanje povsem novih odnosov med ljudmi in vseh pri odločanju o svojih in splošnih zadevah je to, kar je pomembno v razvoju resničnega samoupravljanja. Večkrat se neutemeljeno ocenjuje samoupravljanje le kot »tehnično vprašanje proizvodnje«.

Kidrič je kmalu po posvetovanju v Stolicah, kjer so razpravljali tudi o NOO in njihovem razvoju, zapisal, da terenski odbor OF »ni odbor izbrancev, temveč je množični odbor, ki sicer ima in nujno mora imeti svoje funkcionarje, ki se pa hkrati razteza na vse poštene Slovence v svoji tovarni ali vasi, v svojem uradu . . . ki priteguje torej vse Slovence s svojega terena k zavestnemu in požrtvovalnemu sodelovanju v OF.«¹⁷

Po posvetovanju v Stolicah je CK KPJ na seji (januarja) 1942 pooblastil M. Pijadeja, da pripravi splošna navodila za enoten razvoj NOO. Kmalu so bili sprejeti Fočanski in nekaj mesecev za tem Bihaški (Drinški) predpisi o NOO.¹⁸ Vse do sprejema splošnega zakona o ljudskih odborih so bili to edini »zvezni« predpisi s tega področja.

Značilnost ljudske demokracije – in sestavina samoupravljanja – sta javnost dela NOO in njihova povezanost z resničnim življenjem na terenu, saj je »že vnaprej treba poudariti, da NOO ne smejo biti birokratska oblast, ki posluje za zaprtimi vrati, temveč mora ta oblast delovati v najtesnejšem sodelovanju z narodom. Ob vsaki najpomembnejši nalogi, ki se zastavlja tej novi oblasti, je treba na ta ali oni način poizvedeti za ljudsko mnenje ter upoštevati njegovo mnenje, potrebe, želje in predloge.«¹⁹

To pa ni bila samo želja, direktiva. V mnogih zapisnikih NOO je potrjeno, kako so prebivalci posameznih območij na sestankih prevzemali nase težke obveznosti, in znani so celo primeri, da so odločali, potrjevali že sprejete sklepe NOO.²⁰ Poudarjanje in dejansko množično sodelovanje (tudi delavcev iz mest) v

kako ne bi došlo do nesuglasice između vaših i naših ljudi» . . . 16. novembra 1941: B. Petranović, M. Zečević: Jugoslavija 1918/1984, Bgd. 1985, str. 439.

¹⁵ »Med ofenzivo je največ škode utrpel terenski kader . . . Množično so bili prizadeti kmečki člani NOO, ki se niso mogli odločiti, da bi zapustili svoje vasi . . . « B. Kidrič v poročilu CK KPJ, 14. 12. 1942; Jesen 1942, Ljubljana (Lj) 1963, str. 580.

¹⁶ Tako so že septembra 1941 nekateri NOO organizirali sekcijo: za kmetijska dela, za skrb za siromašne, za nastanitev tistih, ki so jim bili uničeni domovi, za sodstvo itn.

¹⁷ B. Kidrič: O nalogah naših terenskih odborov (v začetku decembra 1941), DLRS I/1962, str. 203–205.

¹⁸ Po dosedanjih ugotovitvah v Sloveniji nismo poznali navedena predpisa.

¹⁹ B. Kidrič: Naloge NOO (S. p. 38. 6. 1942) Zbrano delo, I. knj., 2. izd. Ljubljana 1978, str. 232.

²⁰ Ustavna določba, da delovni ljudje in občani z referendumom »potrdijo zakone, predpise in druge splošne akte« (čl. 176 Ustave SRS), se še uresničuje.

NOO je pomenilo akcijsko nasprotovanje priporočilom kominterne in obenem uresničevanje predvojne opredelitve, da nikomur ne more biti podarjena svoboda.

Narodnoosvobodilno gibanje so poskušale in deloma tudi zavirale posebej zaživele organizacije predvojne pete kolone kakor tudi organizacije kvislingov in kontrarevolucionarjev.²¹

Želja in prizadevanje za nacionalno osvoboditev in socialno preobrazbo sta mobilizirala k vse večji in uspešnejši dejavnosti žene, mladino in pionirje.²²

Nesporno je, da se mora samoupravljanje kot proces osvobajanja človeka razvijati na področju, kjer delavec (delovni človek) ni odtujen od rezultatov svojega dela. Tako se zastavlja vprašanje, ali in koliko so nastajajoči elementi samoupravljanja imeli svojo materialno osnovo med NOO.

Z ukinitvijo in odpravo vseh vrst oblasti (NOO v Beranah, Krupnju in drugod so staro oblast odpravili z odloki) monarhije je njihova imovina prešla v upravljanje NOO oziroma NOV, kar je bilo za njene potrebe. Ta imovina je prišla po svojevrstni socializaciji v upravljanje nastajajočega nosilca oblasti.²³ To je bila oblast s prvimi elementi ljudske samouprave, dejansko samoupravljanja, kakršno je bilo možno v tedanjih vojnih razmerah. *Mislím, da tudi po organiziranosti, notranjih odnosih in da je to vojska ljudske demokracije oborožena sila ljudske demokracije, ne moremo zanikati njene vojaške samoupravnosti.* Potemtakem nekdanje državne imovine ni upravljal neki državni – administrativni aparat. Vso tako ali drugače pridobljeno imovino so upravljali NOO preko svojih narodnoosvobodilnih fondov v interesu in za potrebe NOO.²⁴

Nekatera podjetja na osvobojenem ozemlju so upravljali posebej izvoljeni delavski odbori z enako obveznostjo do zaposlenih, kot so jo imeli člani NOO. Čeprav je bilo s predpisi o NOO določeno, da je gospodarstvo pod upravo NOO, so podjetja upravljali delavci po »spominu« na pariško komuno (Krupanj, Titovo Užice, Čačak, v Dalmaciji in železarno na Jesenicah je neposredno pred koncem vojne prevzel odbor delavske enotnosti in jo tudi nekaj časa še upravljal). Značilen

²¹ Draža Mihailović je izdal septembra 1942. leta nalog o organiziranju jugoslovanske ravnogorske mladine, ki je imela svoj kongres januarja 1944.

²² KPJ se je že v tridesetih letih zainteresirala za delo med ženami, zaposlenimi predvsem v industriji (Resolucija IV. kongresa KPJ). Na V. državni konferenci KPJ je Vida Tomšič (KPJ in delo z ženami) analitično ocenila položaj žena in nakazala temeljne naloge komunistov na tem področju (Peta zemaljska konferenca KPJ, Bgd. 1980, str. 126–145 in 241–242). Kmalu po okupaciji so že zaznavne demonstracije žena (Skopje, Split) in nekako hkrati s prvimi partizanskimi odredi se začne posebej organizirano delo med ženami: tako da se že jeseni 1941 osnujejo prvi iniciativni odbori AFŽ (za območje Vojniča, Like in v Črni gori).

Kmalu po prvem kongresu (v začetku dec. 1942) AFŽ je IOOF izdal okrožnico o ustanovitvi protifašistične ženske zveze – 21. I. 1943; DLRS 5/1976, str. 270–272.

IOOF je oktobra 1941. ustanovil Mladinsko OF in novembra je izšla prva številka Mladine Slovenije. Podrobneje v: Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941–1945, Lj. 1963, str. 28–31. Nekako v istem času je izšla tudi prva številka lista Omladinski pokret v Črni gori in Boki. Konec novembra 1941 je bil formiran Pokrajinski odbor črnogorske narodne mladine kot masovna protifašistična organizacija. Mladinsko gibanje se je hitro razvijalo po prvem kongresu v Bihaču decembra 1942.

²³ Proti koncu 1944 je predsedstvo Avnoja izdalo odlok o prehodu neprijateljske imovine v državno last, U. I., 2/1945.

²⁴ »Ne postojte nekakvi odbori NOF-a, niti je to neka organizacija za sebe . . . nije prekrivena Narodna pomoč . . . je institucija v okviru djelatnosti NOO . . . « Tito v direktivnem pismu PK KPJ za Makedonijo, 16. nov. 1942, Sabrana djela, t. 13/1982, str. 195.

V Sloveniji je bil narodnoosvobodilni fond drugače organiziran. Junija 1941. leta se je sestal upravni odbor Ljudske pomoči (nekdanja Rdeča pomoč) in zaradi razmer, nastalih z okupacijo, določil temu ustrezen način svojega dela. Jeseni 1942 se je Ljudska pomoč preimenovala v Slovensko narodno pomoč s še dodatno nalogo: aktiviranje poštenih, nacionalno in socialno čutečih ljudi na bazi človekoljublja za OF.

je primer iz polnilnice antimona v Krupnju, kjer so delavci sprejeli pravilnik o »plačah« v denarju in naturalijah, ki ga je potrdil NOO.

Kaj bo z upravljanjem podjetij po osvoboditvi oziroma ali bo samoupravljanje, je bilo pogostno vprašanje v letu 1944. S temi vprašanji se je predvsem ukvarjala študijska komisija, ki je delovala v Znanstvenem inštitutu pri IOOF oziroma predsedstvu SNOS. Tudi IOOF je proti koncu 1944. leta vznemirilo vprašanje: »Kakšen pomen naj ima samoupravljanje za našo bodočo družbo?«²⁵

NOO so trčili ob mnoga vprašanja, ki bi jih že davno morala v Jugoslaviji rešiti meščanska demokratična revolucija. Marsikaj so poskušali rešiti, a uspeli so le z obrobno rešitvijo. Tako so se NOO dosti več ukvarjali s preskrbo in drugimi gospodarskimi vprašanji kot pa s svojo organizacijo, čeprav nekateri zatrjujejo nasprotno. Mnogi njihovi normativni akti kakor tudi ukrepi imajo že izrazito socialno-razredno naravo; seveda skladno z doseženim razvojem NOG. Pri tem je bilo tudi nekaj prehitovanja, zaostajanja in sektašenja. Kardelj in Kidrič sta pogosto hitro in usmerjevalno reagirala. V prvomajskem proglasu (Kardelj 1942. leta) je nakazana perspektiva: »Slovensko ljudstvo dobro ve, da je svoboda brez materialnega blagostanja lažnjiva fraza. Zato se v tem boju ne bori samo za uničenje okupatorjev, ampak za svoje socialne pravice . . . to lahko omogoči le resnična ljudska oblast, v kateri imajo vodilno vlogo osnovne ljudske množice.« V isti številki Dela je Kidrič še zapisal: »Doseči osvoboditev, združitev in samoodločbo slovenskega naroda . . .« pomeni »revolucionarno preprečiti vzpostavitev kateregakoli in kakršnegakoli starega ali novega imperialističnega jarma na Slovenskem.« V skrbi za fronto in za nepreskrbljeno prebivalstvo so NOO že v letu 1941 prevzeli zapuščeno, neobdelano zemljo in jo dajali brez obveznosti do lastnikov v obdelovanje potrebnim ali pa jo obdelali s kolektivno akcijo, predvsem mladine. Zgodaj že zasledimo v ohranjenih dokumentih, predvsem z območja Užiške republike, da so posamezni NOO samoiniciativno izpeljali agrarno reformo,²⁶ uvedli posebni nadzor nad mlinsko mero ali urejevali stara in krivična zakupna razmerja (posebej IO Avnoja med Bihaško republiko). V Črni gori so s centralnim predpisom odredili, da so NOO prevzeli v celotno upravljanje zemljo samostanov, cerkva in skladov.²⁷

Prehrano so racionalizirali tudi z omejitvijo »pojedini« ob določenih slavih in podobno. Odpravljali so tudi privilegije bogatih gospodarjev na skupnih pašnikih (npr. Pevlje). Taki in še drugi podobni ukrepi so prepričljivo govorili o novi oblasti in lepši bodočnosti.

Materialno osnovo NOG so dajala tudi sredstva, zbrana iz razpisanih posojil (Slovenija in drugod, nekateri NOO kot npr. Čačak) kakor tudi iz davčne obveznosti. V nekaterih pokrajinah so se odpovedali tovrstnemu načinu zbiranja potrebnih sredstev v denarju in naturalijah zaradi poudarka na razliki med staro in novo oblastjo. Kjer pa je bil davek predpisan, je bila lestvica na poudarjeni

²⁵ V. Šifnar: Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih, Lj. 1986, str. 215–235. Kardelj je na Kočevskem zboru dejal, da mora biti oblast taka, »da bo ljudska oblast lahko kontrolirala celotno proizvodnjo na osvobojenem ozemlju . . .« in » . . . jasno je, da mora zmaga nacionalne svobode biti istočasno zmaga demokratične ljudske oblasti«. Zbor odposlancev slov. naroda v Kočevju, Dokumenti LRS. 1953.

²⁶ Zelo zgodaj je postalo eno izmed osrednjih programskih vprašanj KPJ agrarno in kmečko vprašanje. Na III. državni konferenci KPJ so sprejeli resolucijo o agrarnem vprašanju v Jugoslaviji (Istorijski arhiv KPJ, II/1949, str. 77–8). Na V. državni konferenci so se komunisti zavzeli za »brezplačno razdelitev veleposestniške, cerkvene in državne zemlje in zemlje mestne buržoazije, kmetom z malo zemlje in brez zemlje«; Delo, št. 3, januar 1941.

²⁷ Dopis ZAVNOH-a Pokrajinskem NOO za Dalmacijo o postopku prilikom rekvizicije cerkvenog zemljišta; ZAVNOH – Zbornik dokumenata 1943, Zgb. 1964, str. 325–326.

razredni osnovi. NOO (odbori OF) so jo oblikovali na temelju poznavanja in pravilne presoje vaških razmer.

Za nadaljnji razvoj NOG je bilo posebej pomembno obdobje med sejo CK KPJ (7. dec. 1941) v vasi Drenovo in sejo v Jajcu (4. 4. 1942). V tem času se je marsikaj že izbistrilo v mednarodnem in »domačem« dogajanju.

Uspešna ofenziva rdečearmejev pred Moskvo decembra 1941 je prisilila »nepremagljivo« oboroženo silo osi na prvi veliki umik. Ta odmeven uspeh in optimistično pričakovanje uspešnega nadaljevanja začetne ofenzive sta vplivala večstransko.

Z moskovsko ofenzivo sovпада oborožen vstop ZDA v svetovno vojno. V vojskujoči protifašistični koaliciji nastajajo novi odnosi, ki pa že vse bolj temeljijo na interesih treh velikih zaveznikov, kar se je najostreje izražalo v odnosu do edinstvenega jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja v Evropi in njegove revolucionarno opredeljene narodnoosvobodilne borbe.

Na okupiranih jugoslovanskih tleh so se v interesu okupatorjev že oblikovale kvislinške oblasti in predstavniki s kapitulacijo monarhije dokončno diskreditiranih strank in skupin so v odnosu do že uspešnega NOG in oborožene vstaje jasno izražali svojo barvo in stališče.

Narodnoosvobodilno gibanje se je razvijalo in utrjevalo na sodelovanju vseh pripravljenih na borbo s poudarkom na dejanski vodilni vlogi delavskega razreda. Kvislingi in četniki so svoj novi svet v obnovljeni monarhiji »gradili« na organiziranem kmetu kot temelju demokracije.

Okupacija Užiške republike, okrepitev ravnogorskega četniškega gibanja sta bili eno izmed osrednjih vprašanj vodstva NOG.

Zaradi nezadovoljive informiranosti in tako tudi nemožnosti za realnejše analiziranje ter sklepanje in zaradi zaupanja v Stalinove napovedi in sposobnosti sovjetskega sistema, da uniči napadalca, se je čezmerno povečal optimizem v skorajšnji konec vojne. To je bilo močno poudarjeno v decembrskih in januarskih direktivnih pismih partijskim in vojaškim vodilnim organom posameznih pokrajin in območij,²⁸ kar so tam ponavljali s propagandnimi nameni in določeno realnostjo.²⁹

Skladne s pričakovanim skorajšnjim koncem vojne so bile tudi usmeritve in akcije. Prevladalo je mnenje, da je možno in tudi nujno osvojiti z okupacijo Užiške republike izgubljene vojaške položaje in popraviti politične razmere v Srbiji, na kateri je bil ves čas NOB določen strategično-političen poudarek. Posledica ocene na netočnih in nepopolnih podatkih je bila neuspešna akcija. Hkrati se je v vzhodni Bosni in Črni gori krepilo ravnogorsko četniško gibanje, kar je bilo v ospredju vojaško-političnega posvetovanja v Ivančicah.

²⁸ V pismu CK KPJ PK KPJ za Srbijo (14. 12. 1941): »Pobjedama na istočnom frontu je čitavom svetu jasno, da je Hitlerov vojnički i politički slom neminovan i blizak.« Tito: Sabrana djela (v naprej Tito, Djela), t. 8/1979, str. 10–11. V pismu CK KPJ CK KP Slovenije 1. 1. 1942: »Zmage Rdeće armade so dokončno jasno pokazale, da je prvič Hitlerjev polom neizogiben in blizak, in drugič, da bo Rdeća armada, najmočnejša armada, jutri dominirala.« (DLRS, I/1962, str. 249. Enako še v drugih pismih, Tito, Djela, t. 8, str. 31–36, 60–66, 78–84 in 86–95). Kasneje, v letu 1942, je bilo preoptimistično, nerealno pričakovanje, da se bo kaj kmalu začela druga fronta na evropskih tleh. Realneje je presojal Kardelj v pismu Titu 7. 10. 1942., Jesen 1942, Lj. 1963, str. 25, tč. 15.

²⁹ »Zarja svobode, ki tako udarno rdi z vzhodnega bojišča, nas ne sme zazibati v pasivno pričakovanje, da bo prišla svoboda samo na ruskih in zavezniških bajonetih.« Novoletna poslanica OF, objavljena v začetku januarja 1942, DLRS, I/1962, str. 58–9.

Sredi januarja 1942. leta so vojaški predstavniki vodilnih sil osi podpisali v Berlinu »vojno konvencijo«, da bodo v letu podpisali zmagovito končali vojno.

V začetku tega obdobja je centralno politično vodstvo NOG opozarjalo vodstva nekaterih območij, da preslabo in premalo popularizirajo Sovjetsko zvezo, njeno ureditev in predvsem pomen in vlogo Rdeče armade. V dokumentih tistega časa pa je komaj kaka beseda mimogrede o dveh velikih zaveznicah SZ. Vzrokov je seveda, in to utemeljenih, precej. Vodstvo NOG nikakor ni moglo realneje ocenjevati politike in odnosov med zavezniki in s tem trdnosti zveze. Tedaj, in ostalo tudi vnaprej, je bilo najtežje breme fronte na Rdeči armadi.

Narodnoosvobodilno gibanje je pomenilo revolucionarno nacionalno in socialno osvoboditev in niti misliti ni bilo zaradi delavsko razrednega vodstva (v Sloveniji in drugod so bili od začetka organizatorji in nosilci gibanja komunisti, delavci iz proizvodnih dejavnosti), da bi se pogajali s komerkoli o teh vprašanjih. Zaradi tega je tudi razumljivo naročilo, da je pred skorajšnjim koncem vojne obvezno okrepiti vlogo delavskega razreda, da številčno v manjšini ne bi bil ob zmago. Vsekakor je že samo NOG s strani nasprotnikov sprožalo določeno razredno diferenciacijo. K temu so prispevali tudi uspehi velike protifašistične koalicije. Decembra 1941. leta je CK KPS poročal: »... da je OF dejanski predstavnik slovenskega naroda in da je na čelu slovenskega naroda prvič v zgodovini slovenski proletariatski« in »v zraku čutiš vsak dan hujšo razredno napetost znotraj slovenskega naroda.«³⁰ Po seji CK KPJ v vasi Drenovo je bilo odposlanih nekaj direktivnih opozoril v zvezi z razredno diferenciacijo zaradi nastalih razmer in odnosov v veliki koaliciji in doma med protirevolucionarji. V pismu CK KPJ Pokrajinskemu komiteju za Srbijo je opozorilo, da mora partija³¹ »... rukovoditi diferenciacijom koja je počela, da se manifestuje u masama... Zadaća naše partijske organizacije jeste, da učvršćuje radničko-seljačko jezgro u narodnooslobodilačkom frontu, koje će jedino sprečiti da reakcionarni buržoaski elementi iskoriste plodove narodne borbe u svoje protivnarodne svrhe.«³² Kmalu zatem CK KP Slovenije »... treba je pripraviti tla za novo etapo našega boja, v katero že stopamo s hitrimi koraki in na kateri je treba neposredno okoli KP združiti vse delovne mase.«³³

Taki usmeritvi so nujno sledili pogosti pozivi delavcem, naj zapustijo tovarne in rudnike, v katerih delajo za okupatorje, in »vaše mesto je v partizanih«. To pa ni ustrezalo »modrijanom« in Kardelj jim je odgovoril: »Govorili so, da je spravljanje ljudi iz mest nepravilno, češ da ostanejo mesta, center borbe. Dokazovali so, da more partizanska vojska uspeti samo v zaostalih deželah, ki so brez cest.«³⁴

V tem času je bila tudi precejšnja zaskrbljenost zaradi počasnega ustanavljanja in razvoja NOO. Zaradi tega je bilo odposlanih tudi nekaj direktiv, ki so bila pa nasprotna dotedanjemu razvoju ljudske oblasti: NOO naj bi bili transmisija partije

³⁰ Poročilo CK KPS Centralnemu komiteju KPJ iz druge polovice decembra 1941. DLRS, 1/1962, str. 233.

³¹ O nujnosti razredne diferenciacije naj bi razpravljali in zavzeli stališče tudi na vojaško-partijskem posvetovanju v vasi Ivančiči. O tem pa ni ohranjen noben dokument. Spomini in zapisi se vsebinsko ne ujemajo: Istorijske pretpostavke Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968, str. 643-677 posamezni avtorji. S. Vukmanović-Tempo: Revolucija koja teče. Bgd. 1961, str. 263 in Memoari... Bgd. 1985, knj. 4, str. 362-72.

³² Tito: Djela, t. 8/1979, str. 10-16

³³ ... 10. januarja 1942, DLRS, 1/1962, str. 270.

Kidrič je maja 1942 zapisal, da so smotri slovenske demokratične revolucije »vsi tisti ekonomski posegi, ki sodijo v okvir dosledne demokratične revolucije.« Zbrano delo, 1/1978, str. 211.

³⁴ E. Kardelj: SZDL, Lj. str. 126.

oziroma morajo biti »glavna in najvažnije veza naše Partije sa širokim narodnim masama«. ³⁵

Po neuresničeni zamisli o ustanovitvi Narodnega komiteja osvoboditve – partizanske vlade, ³⁶ je CK KP Slovenije v januarskem poročilu CK KPJ predlagal, da bi bilo dobro, da bi se na konferenci zastopnikov osvobodilnega gibanja vseh narodov Jugoslavije (poudaril V. Š.) vzpostavil Narodnoosvobodilni odbor . . . vse Jugoslavije kot protiutež londonske kraljeve vlade. ³⁷ V marcu–aprilu 1942 je ponovno oživila zamisel in skoraj vsebinsko povsem po slovenskem predlogu ustanovitev narodne vlade. ³⁸

V mesecih med navedenima sejama CK KPJ je bilo centralnopolitično in vojaško vodstvo NOG s posameznimi območnimi vodstvi močno zavzeto z nepričakovanim, gibanju zelo škodljivim, sektašenjem. Pod tem imenom so obravnavali nepravilen odnos in nepritegovanje tistih, ki bi lahko in celo mogli aktivno sodelovati v NOG; na razredni osnovi so neutemeljno in tudi do skrajnosti zaostrejevali odnos in ukrepali proti posameznikom, celo z likvidacijami. Taki in podobni nehumani, morali in etiki komunistov nasprotni postopki so ponekod vplivali na osip borcev v partizanskih enotah in olajšali razvoj četniškega in drugega protirevolucionarnega gibanja. Pojavi niso bili osamljeni, toda v tistem času so bile posledice sektašenja najtežje v Črni gori in vzhodni Bosni. Druge pokrajine pa niso bile imune. Vznemirljivo je bilo predvsem, da so bili pogosto nosilci sektašenja komunisti in njihove posamezne terenske in vojaške organizacije. CK KPJ je vsestransko in tudi energično ukrepal, kot je to ustrezalo stopnji povzročene škode; posebej tam, kjer tega niso mogla območna vodstva zaradi lastnih »grehov«. Sektašenje se je izraziteje pojavljalo na osvobojenih ozemljih, tako je bilo tudi v Sloveniji. Kardelj je poročal I. L. Ribarju: »Strahovito veliko dela imamo z našimi sektaši . . . Nikoli nisem mislil, da bo naš aktiv v takšnem času toliko sektašil.« in čez nekaj mesecev (vzrok pretrgane zveze – tisoč meja) CK KP Jugoslavije, da je sektaštvo za nekaj časa razbito, »toda še vedno je ostalo kot stalna nevarnost in pravzaprav šele zdaj lahko rečemo, da je dejansko prenehalo biti enostavno linija naših aktivistov na terenu.« ³⁹ Vzroki so bili raznovrstni: od objektivnih do subjektivnih, od nezadostne in pomanjkljive vzgoje do privzgojene dogmatične socialne zavesti, od mladega neizkušenega, a predanega kadra do vrinjenega prihuljenega in odkritega sovražnika. Kardelj je Titu tudi napisal: »Nevarnost za vso partijo je v tem, da se takšne napake precej počasi popravljajo, da lahko zelo dolgo trajajo« in » . . . lahko brez pretiravanja rečem, da bi naši uspehi v Sloveniji lahko bili veliko boljši, kot so, če bi partijske organizacije ne ponavljale sektaških napak in če bi samo vodstvo imelo ekspeditivneje zveze s posameznimi pokrajinami.« ⁴⁰

(Nadaljevanje sledi)

³⁵ Oblastnemu komiteju KPJ za Sandžak 1. januarja 1942 in 14. dec. 1941 PK KPJ za Srbijo, Tito: Djela, t. 8/1979, str. 76, tč. 10 in str. 13.

³⁶ Tito: Djela, t. 7/1979, str. 94 in 235, tč. 292.

³⁷ DLRS, 1/1962, str. 268.

³⁸ Tito: Djela, t. 9/1979, str. 131–32 in 201–202.

³⁹ DLRS, 11/1984, 14. 7. 1942, str. 319 in Jesen 1942. Lj. 1963, 14. 12. 1942, str. 548.

⁴⁰ Jesen 1942 . . . , str. 548–9.

VANEK ŠIFTAR

Narodnoosvobodilno gibanje: samoupravljanje in povezanost med razrednim in nacionalnim (2)

Zaradi vsebine zastavljene teme je nujno treba dodati še nekaj besed o takratnem mednarodnem dogajanju. V prvih mesecih NOG so se stopnjevala zunanja prizadevanja kljub trdno dokumentiranim nasprotnim dejstvom, da bi NOG in njegovo udarno silo spravili pod četniško komando. Verjetno je bila to *delna cena* za poravnavo računov iz sovjetsko-nemške pogodbe.⁴¹

Od časa do časa so prihajala od Deda (kominterne) posamezna »opozorila«, a depeša, posebno vznemirljiva »informacija komufirane igre«, je prispela 5. marca 1942, »... da se u nekim padacima od strane Engleza i jugoslovenske vlade može naslutiti, da partizanski pokret dobija komunistički karakter i da se usmjerava ka sovjetizaciji Jugoslavije. Zašto vam je, na primjer, bilo potrebno, da obrazujete specijalnu proletarsku brigadu?«, ko pa je temeljna in neposredna naloga nacionalna osvoboditev. Bistvo vsega je na koncu depeše: »Mnogo vas molimo, da razmislite o čitavoj vašoj taktici i djelovanju i provjerite, da li ste učinili sa svoje strane sve što je mogučno, da se stvori istinski i jedinstveni nacionalni front svih neprijatelja Hitlera in Musolinija u Jugoslaviji radi ostvarenja jedinog zadatka – isterivanje osvajača i porobljivača, a ako ne, hitno preduzmite mjere i obavijestite nas.«⁴² Na ta izziv je Tito po informiranju nekaterih članov CK KPJ reagiral z odločno obrambo NOG kot revolucionarnega gibanja za narodno in socialno osvoboditev.

Vse jasneje je postajalo, da politika kominterne (Stalinova) ni usmerjena k revolucioniranju delavskega razreda po Evropi, ampak h kompromisom, da ne iztiri »stara lokomotiva«. Kardelj je v zadnjem času svojega življenja spet analiziral, zakaj Stalin ni verjel našim poročilom o NOB in o D. Mihailoviću, in je povzel: »Mislim, da je Stalin s takšno politiko iskal kompromis z zahodnimi silami na Balkanu za čas po vojni, dasi na račun naše revolucije. Očitno je bil razlog, da je še celo leta 1945 zahteval od nas, da priznamo kralja Petra II.« Pojasnil pa je

⁴¹ Tito M. Pijadeju 26. 3. 1942: »... jučer sam dobio telegram od Djede, u kojem nas obavještava da se pričekava s publikacijom našega proglašavanja narodima Evrope dok se ne raščiste odnosi između sovjetske i jugoslovenske vlade u Londonu. Iz toga se vidi da je jugoslovenska (vlada) glavna smetnja što nije danas došla pomoć, a ne naša politika«. Djela ... t. 9/1979, str. 133. Ko pa so bila avgusta 1942 poslanstva sporazumno povilana v veleposlanstva, je Tito (11. 8. 1942) sporočil Moskvi: »Time se jako otežava naša NOB. Svi kolebljivi elementi i otvoreni neprijatelji naše borbe citiraju to ne kao priznavanje našoj narodnoj borbi sa strane sovjetske vlade, već kao priznanje politiki jugoslovenske vlade u Londonu«. M. Pijade: Izbrani spisi, t. 1, knj. 5, Bgd. 1966, str. 787.

⁴² Tito: Djela, t. 9/1979, str. 224.

⁴³ W. S. Churchill: »... nobena dežela ne želi doživeti krvave revolucije, ki bi bila potrebna skoraj povsod, da bi iz temeljev spreminila življenje, navade in mišljenje prebivalstva«. Druga svetovna vojna, Lj. 1964, str. 946.

tudi, kako je NOG ubiralo in si utiralo pot proti Stalinovi politiki, ki je gledal na problem Jugoslavije »... zlasti v sklopu znotraj protihitlerjevske koalicije« in zaradi tega so bile njegove zahteve razlagane kot nekaj taktični manever in jih sprejemali »... ne da bi reagirali nanje, in smo vodili svojo politiko, kakor je to terjal konkretni položaj v sami Jugoslaviji«. ⁴⁴

Zahodni zavezniki so se močno aktivirali proti silam osi, delno kot »odziv« na uspehe rdečearmejcev. Vodstvo NOG je ob nenehnih pratizanskih in frontnih vojaških akcijah odpravljalo sektašenje in z razvojem in izkušnjami ljudske oblasti, sodelujočih protifašističnih organizacij, delovnih množic, brodilo preko težav k vse bližnjemu neposrednemu cilju.

Aprilska seja CK KPJ v Jajcu je kritično obravnavala minevajoče obdobje in konkretizirani so bili določeni popravki linije in akcijskih usmeritev, kar se je že kmalu poznalo.

Na seji so potrdili že pred tem opredeljen odnos NOG do zahodnih zaveznikov. ⁴⁵ Kritično in jasno so opredelili tudi odnos do londonske begunske vlade kot zagovornice in podpornice bojevitega ravnogorskega četniškega gibanja proti NOG, D. Mihailoviča. Odkrito je postalo delovanje te vlade proti volji narodov okupirane Jugoslavije, da se borijo za nacionalno in socialno osvoboditev, torej proti obnovitvi predvojne monarhije. Na stališčih, kot so se izoblikovala in bila sprejeta, so temeljili tudi kasnejši avnojski sklepi. ⁴⁶

Osrednje vprašanje je bila tudi analiza konkretnega sektašenja, ki »ukazuje na izvjesna nepravilna tumačenja naše dosadašnje politike. Okupator, pritešnjen poletom oslobodilčakog narodnog ustanka, teži da oštricu narodne borbe odvrne od sebe, da ju pretvori u građanski, klasni rat«. ⁴⁷ Ukrepi z ostro kritiko so naslovljence spodbujali k politiki razvijanja bratstva in enotnosti na temeljih zbiranja vsega »što je pošteno i rodoljubivo u Crnoj Gori i Boki u jedinstveni front narodnog oslobođenja« in »stvaranje jedinstvenog NOF u svim zemljama Jugoslavije – to je osnovna zadaća svih komunista. ⁴⁸ Od III. državne konference KPJ ⁴⁹ – seveda z različnimi poudarki pomembnosti – sta uresničevanje in razvijanje narodnoosvobodilne fronte ena osrednjih nalog. V razvoju NOG, predvsem po določeni težji krizi v začetku 1942. leta, je postajalo vse jasneje, da bratstva in enotnosti ni mogoče trdno graditi samo s skupno oboroženo borbo, ljudsko oblastjo in nepovezanimi protifašističnimi organizacijami. Tito je opozoril tovariše v Hrvatski, da je NOF »garantija protiv svih pokušaja intriga sa strana koji s raznim ciljevima unose razdor i izzazivaju građanski rat u našoj zemlji«. ⁵⁰ Razvoj

⁴⁴ E. Kardelj: Spomini, Lj. 1980, str. 26–27.

⁴⁵ Narodi porobljene Jugoslavije (Proglas ob obletnici 27. marca), Tito: Djela: t. 9/1979, str. 135–141. Direktivno pismo CK KPH, prav tam, str. 214–215. Članek Komunistička partija i ko su sve saveznici okupatora, Djela, t. 10, str. 25–32.

⁴⁶ Kardelja ni bilo na seji in I. L. Ribar ga je 7. 7. 1942 obvestil: »Kar se tiče našega stališča nasproti tej vladi, to ostaja: kritika njene politike in odgovornosti za izzivanje medsebojnih spopadov v deželi, pa boj proti njej skozi konkretni boj proti Draži in drugim elementom, ki izdajajo in zavirajo razvoj boja v deželi.« DLRS, 11, str. 229. Tito Moskvi 16., 20. in 24. marca. V tej depesi: »Smatramo, da se obrazuje nova vlada od demokratskih elementov v zemlji i inostranstvu...« t. 9/1979, str. 122, 126 in 131

⁴⁷ Tito, Djela: Okružnom Komitetu KPJ za istočnu Hercegovinu... 15. 4. 1942, t. 10, str. 19–20. Direktivno pismo CK KPJ – CK KPH, 8. 4. 1942, t. 9, str. 211–215 in Otvoreno pismo svim organizacijama i članovima KPJ u Crnoj Gori in Boki... 12. 4. 1942, t. 10, str. 11–16.

⁴⁸ V prvem odprtem pismu in članku KPJ i ko su sve saveznici okupatora.

⁴⁹ Je beseda »o jedinstvenom frontu radnika i seljaka i siromašnih slojeva protiv vlasti kapitalističkih eksploatatora i za radničko-seljačku vladu«, Istorijski arhiv KPJ 11, Bgd, str. 84.

⁵⁰ Tito: Djela, Centralnom komitetu KPH, t. 9/1979; str. 209–210 in PK KPJ za Makedoniju, t. 13/1982, str. 192.

NOG je potrjeval: brez NOF so uspehi manjši zlasti v času, ko so četniki na teritorijih, odkoder so bili pregnani, začeli ustanavljati svoje »oblastne organe«, ki so močno škodovali in ovirali delo aktivistom NOG. Iz izkušenj v Sloveniji in deloma drugod je NOB bila in postajala vse glasnejša ljudska demokratična vest in protitež birokratizaciji partije in ljudske oblasti. Kardelj je že jeseni 1941 pisal tovarišem v Sloveniji: »Kolikor bolj se bo razvijalo partizansko gibanje, toliko bolj jo (OF) boste morali ceniti kot pomembno poročstvo za čistočo zaledja.«⁵¹

Kaj kmalu po drugem avnojskem zasedanju, v borbi za mednarodno priznanje nove Jugoslavije je NOF dobivala izreden pomen, ko so se v njej združevale nekātere v Srbiji obnovljene politične stranke.⁵²

Kidrič je o politični vzgoji narodnih množic in o kadru zapisal 1944. leta: »Zanemariti politično plat NOO bi za naš kader pomenilo izgubiti se v sedanjem odločilnem času povsem v suhem upravnem prakticismu in ostati nepripravljen na velike dogodke in naloge.«⁵³

V Sloveniji sta razvoj in trdnost OF neposredno povezana z organizacijo delavskega razreda v delavski enotnosti (DE). Občasno se je v partijskih dokumentih pojavljalo opozorilo na tovrstno organiziranje delavcev.⁵⁴

Zaradi pravilne in pravične ocene vloge delavskega razreda v NOG nikakor ni mogoče prezreti delavske enotnosti in njegove velike, predvsem tehnične pomoči iz okupiranih (zamrežene Ljubljane) mest partizanskim enotam in sploh NOG.

Po roški ofenzivi je bila novembra 1942 v Ljubljani s konstituiranjem Glavnega odbora DE uresničena zasnovana zamisel na osvobojenem ozemlju. Odločilna sta bila dva razloga: . . . »ker se je preveč zanemarjal stik z delovnimi množicami, predvsem z njihovimi nacionalnimi problemi . . . in med delavstvom, se je premalo negovala tudi njihova zavest o njihovi zgodovinski vlogi«. K temu je Kardelj še zapisal, da slovensko delavstvo predstavljajo: KPS, skupina krščanskih socialistov in predstavniki svobodnih strokovnih organizacij. Tako »odločilni vodilni delež pri NOB daje slovenskemu delavstvu pravico, da odločilno posega tudi v ureditev slovenskega političnega in socialnega življenja po osvoboditvi.«⁵⁵ B. Kidrič je kot drugi razlog konstituiranja navedel, da je »delavski razred postal sposoben prevzeti na svoja pleča usodo bodočnosti slovenskega naroda, naroda proletarca«, kar pa je tudi pomenilo utrditi »hegemonijo delavskega razreda in KPS v OF.«⁵⁶ To se je kmalu izkazalo s sprejetjem Dolomitske izjave kot enega bistvenih pogojev za uresničevanje in nadaljevanje socialne revolucije. Delavska enotnost ni bila samo na papirju, saj je šele ona »dvignila in mobilizirala delavstvo

⁵¹ Kardelj 17. 10. 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1-2/1971, str. 366. Kardelj Titu 7. 10. 1942 » . . . vendar se je sedaj pokazal ves pomen naše OF. Če tega ne bi bilo, bi danes bili v popolnoma istem položaju, v katerem je bila Srbija po ofenzivi v preteklem letu«. Jesen 1942, Lj. 1963, str. 20 in istemu leta 1943 » . . . Ti pišeš v svom pismu, da se čudiš, kako posledice niso bile teže, obziru na postojanje OF. U stvari je baš postojanje OF omogočilo da smo tu veliko neprijateljsku ofenzivu preodjeli. Da nije bilo OF, mi bi danas bili – jednako kao u Srbiji i Crni gori i Hercegovini – potisnuti iz zemlje i nalazili bi se možda sa svega dvije brigade možda kod vas«. DLRS, 5/1978, str. 127.

⁵² Na drugi skupni seji NKOJ in predsedstva AVNOJ (19. 1. 1944) je E. Kocbek predlagal, da je treba »dati osvobodilnemu gibanju organiziran značaj in ustanoviti enotno osvobodilno fronto kot organizacijo«. Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, Lj. 1973, str. 376.

⁵³ B. Kidrič: Izbrano delo, druga izdaja, 2 knj., 1978, str. 147.

⁵⁴ CK KPJ – CK KPS, 10. 1. 1942. »Učvrščujete zvezo s tistimi elementi, ki so nam najbliže, zlasti pa z delavsko enotnostjo«. DLRS, 1, str. 271. Kardelj Titu 29. 3. 1942, da » . . . odbori DE po tovarnah nastopajo pravtako ponekod kot že oblast«. Prav tam, str. 324.

⁵⁵ Jesen 1942, Lj. 1963, str. 263-5 in še v pismu Titu 12. 1. 1943, prav tam, str. 551.

⁵⁶ Prav tam, str. 585.

za OF«. ⁵⁷ Vsekakor pa je premalo znana in omenjena dejavnost DE v protifašističnem gibanju v Trstu in pri neposrednem osvobodilnem boju.

Nikakor ne bo odveč ponoviti: »... upravljanje tovarn na osvobojenem ozemlju pa so prevzemali sami delavci« – malo je sicer bilo tega – »... vendar je le zadoščalo, da je tako nastala ne samo ideja, marveč tudi začetna praksa samoupravljanja«. ⁵⁸

V Sloveniji so se spomladi 1942. leta zaostri razredna nasprotja in IOOF je temu ustrezno reagiral ter objavil Odlok o povrnitvi osebne in materialne škode, nastale v slovenskem osvobodilnem boju. ⁵⁹ Vso to škodo bo po osvoboditvi povrnil slovenski narod predvsem »iz zaplenjenega premičnega in nepremičnega premoženja tujih nasilnikov in njihovih domačih pomočnikov – petokoloncev in narodnih izdajalcev«. Odlok je imel določen političen učinek, vendar le za bodočnost. Ljudska oblast pa je morala sprejemati tudi konkretne ukrepe proti sovražniku v interesu NOG. Tako je IOOF še istega meseca objavil odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene po okupatorjih. ⁶⁰ Določeno je bilo, da se razlastijo veleposestva z inventarjem brez odškodnine. Terenski odbori OF (kot organi oblasti) so bili pooblašteni, da z vojaško pomočjo takoj nadomestijo škodo, ki jo je povzročil okupator z odvzemanjem potrebnih sredstev. Odlok ni ostal mrtva beseda, saj je Kardelj že maja sporočil Titu, da so »partizani in kmetje že konfiscirali nekaj posestev«. Na osvobojenem ozemlju OF ustanavlja »posebne kmečke odbore, ki so prevzeli gozdove v skupno uporabo, zemljo na partizanskem ozemlju obdelujejo kolektivno, vprašanje razdelitve pa je preloženo na poznejši čas«. ⁶¹ O izkoriščanju razlaščenih gozdov sta bila v začetku junija objavljena posebna uredba in še Odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev – Nemcev. ⁶²

Na partijski konferenci na Cinku (5.–8. julija 1942) je Kidrič pojasnil: »Danes smo res skoro v popolnem razmahu agrarne revolucije, vendar pa še ni razglašena kot agrarna revolucija, ker današnji tip še ni demokratična revolucija na prvem mestu, današnji tip je osvobodilna vojna, ki se povezuje z elementi demokratične revolucije. Mi izvajamo razvoj, sproščamo samo toliko elementov demokratične revolucije, kolikor to zahteva osvobodilna borba.« Ničesar pa ni prikrival o nadaljnji, kasnejši agrarni reformi tudi na cerkveni posesti. ⁶³

Kljub določenemu prehitovanju ali občasnemu zaostajanju so bili zaradi vse jasnejše spremembe nosilca oblasti opravljeni določeni posegi tudi v zelo občutljive temelje tedanje družbe.

Nacionalni organi kasnejših federalnih enot so se ustanavljali nekoliko neenakomerno, vendar z rastjo NOO in pretežno tudi iz njih, saj so bili NOO skupno z AVNOJ seveda najvišji na svojem teritorialnem območju.

Vrhovni plenum OF slovenskega naroda se je že sredi septembra 1941 konstituiral v SNOO in takoj ob tem izrazil z odloki, času in razmeram ustrezno stopnjo suverenosti slovenskega naroda. Skladno z načeli, izraženimi v že objavljenih geslih OF, je tudi opredelil odnos do skupnosti narodov Jugoslavije in

⁵⁷ Tone Fajfar: *Odločitev*, druga dopolnjena izdaja, Lj. 1981, str. 290.

⁵⁸ E. Kardelj: *Problemi socialistične graditve*, XI/1985, str. 324.

⁵⁹ Slovenski poročevalec (Sp), 9. marca 1942, DLRS, 1/1952, str. 311.

⁶⁰ Slovenski poročevalec (SP), 6. aprila 1942, prav tam, str. 316.

⁶¹ DLRS, 2/1964, str. 83.

⁶² Prav tam, str. 144–45 in 154–55.

⁶³ DLRS 2/1964, str. 267.

begunske londonske vlade; saj le on »predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju«. Kot predstavniški organ slovenske suverenosti⁶⁴ uresničuje vlogo in enotnost narodov Jugoslavije, stopa v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije. »Konkretno uresničenje te zveze pa je odločitev, da se vojaški zbor slovenskih partizanskih čet vključi »kot sestavni del v Narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije . . . in operira pod poveljstvom Glavnega štaba . . .«

Poleg operativnega vodenja iz centra slovenskih vojaških enot so bili borci iz Slovenije po enotah širom Jugoslavije in nasprotno. Vrhovni štab je po roški ofenzivi poslal v pomoč nekaj izkušenih komandantov. Nerazumljivo pa je v našem času odstotno ugotavljanje borcev po njihovi narodnostni pripadnosti, saj so se mnogi izjavljali po pokrajini prebivališča in ne toliko po materinem jeziku ali narodnosti. Ne bo odveč Kardeljevo pojmovanje (v odgovoru Titu) enotnega vojaškega sodelovanja: »Primer sa Bosnom tu ne može da izdrži, jer je i naše centralno oslobođeno područje u Bosni istovremeno rezultat *partizanske* akcije po ostalim zemljama Jugoslavije. Bez te akcije ne može se zamisliti oslobođenog područja u Bosni . . . Treba naše snage posmatrati kao sastavni deo opšte naše NOVJ, a na kao posebnu jedinicu, pa će se videti, da su zadaće naše slovenačke vojske posebne.«⁶⁵

Kmalu za konstituiranjem SNOO je bil imenovan Glavni NOO za Srbijo in podoben organ za Črno goro, Boko in Hercegovino.⁶⁶ Glavni NOO za Srbijo ni mogel zaradi okupacije osvobojenega teritorija razviti večje aktivnosti. V sorazmerno kratkem času pa je bil po navedenih organih ustanovljen iniciativni odbor protifašističnega sveta Hrvatske.

V delovanju SNOO (oziroma Vrhovnega plenuma OF in njegovega IO) so zaznavni nekateri elementi samoupravljanja, ki so bili že omenjeni pri KNOO. Pri sprejemanju in odločanju ter izvajanju so aktivno sodelovali predstavniki 18 sodelujočih skupin v OF. Nekatero skupino so nekaj časa imele tudi svojo hierarhično organizacijo in posebna sredstva informiranja. Poleg tega pa so, če je bilo le mogoče, o sprejetih sklepih razpravljali aktivisti OF s širših območij.

V Sloveniji so bila zaradi nerešenega nacionalnega vprašanja pogosto v ospredju prav ta občutljiva vprašanja, ki so bila za strnjen enoten razvoj NOG tudi najpomembnejša.⁶⁷ V osrčju napadov je bila seveda KPS, ker so na vse načine potvarjali odnos komunistov do naroda in pojmovanja narodnega vprašanja. CK KPS je z letakom pojasnil v prvi polovici 1942 odnos komunistov do narodnostnega vprašanja in ponovno opozoril na sklep predstavnikov treh mejnih partij iz

⁶⁴ Kot tak organ je IOOF tudi izdal 14. 6. 1942 odlok o odlikovanju in jeseni 1942 je Kardelj pisal Leskošku: »Ne razumem nikakor, da niste doslej odlikovali niti enega partizana za hrabrost« – Jesen 1942, Lj. 1963, str. 463. Predsedstvo SR Slovenije podeljuje odlikovanje SRS – čl. 379, tč. 6 Ustave SRS – enako tudi v drugih republiških ustavah.

⁶⁵ 12. I. 1943, DLRS, 5/1978, str. 139–140.

⁶⁶ Med nalogami NOO za Črno goro in Bokov. . . »Da organizuje, izgradi in poveže sve NOO (. . .), da ih podigne na stopen prave narodne vlasti . . .« 8. 2. 1942 in v Proglasu NOO za Hercegovino (17. aprila 1942); že dalj časa se je čutila potreba, da se formira centralni NOO . . . »kjoji bi rukovodio svim NOO i stvorio još čvršće jedinstvo narodne vlasti . . .« B. Petranović, M. Zečević: Jugoslavija 1918/1984, Bgd. 1985, str. 472, 473–4.

⁶⁷ Poročilo CK KPS – CK KPJ – druga polovica dec. 1941: »JO bo izdal »Magno charto slovenskih pravic«, kjér bo odkrito napadel Kreka in z. I. vlado ter poudaril: a) o svoji usodi, zunanjih odnosih in notranji ureditvi bo odločal slovenski narod sam; b) slovenski narod vztraja slej ko prej na volji bratskega sožitja vseh narodov z. itd., poudarja pa neomajno pravico do samoodločbe, všteti pravico do odcepitve . . .« (okrajšava V. Š.), DLRS, 1/1962, str. 233. B. Petranović: . . . konačan program OF donet je novembra 1941 pod imenom Temeljne točke OF, kojima su početkom 1942 dodate još dve točke« (pravilno, 21. dec. 1941, tč. 8 in 9), Revolucija i kontrarevolucija (1941–1945), Bgd. 1983, knj. II, str. 46.

leta 1934.⁶⁸ Z aprilskim proglasom (1941. leta) je partija pozvala vse v skupno borbo za nacionalno in socialno osvoboditev vseh Slovencev; posebej še s teritorijev, ki so bili z versajsko mirovno pogodbo odrezani od matične dežele. Poziv je prav tako veljal vsem manjšinam na celotnem slovenskem ozemlju. Toda, kje naj bodo bodoče meje slovenskega naroda? Maja 1942 je CK KPS⁶⁹ z odgovorom potrdil že večkrat poudarjeno načelo: »podarjene svobode ni za nikogar in vprašanje bodočih meja je vprašanje današnje oborožene borbe slovenskega naroda in dejanske krepitve slovenskega partizanstva«.

Ob četniški težnji po obnovi monarhije so krožile po terenu želje po separatiistični vključitvi Slovenije v zamišljeno federacijo iz poslednjega obdobja že umirajoče avstroogrske monarhije. Skladno s statusom OF oziroma SNOO je IO OF maja 1942 objavil Izjavo o londonski vladi⁷⁰ v kateri je D. Mihailović minister vojske v domovini. IO OF zahteva očiščenje vlade takih, kot je Mihailović, in njemu enakih in v taki vladi bi morala predstavljati slovenski narod OF, saj le ona predstavlja oblast na slovenskem ozemlju. Po presoji konkretnih dejstev o delovanju londonske vlade proti NOG IO OF ugotavlja, da ta vlada »ne more resnično predstavljati interesov narodov Jugoslavije sploh, slovenskega pa še posebej. Zato izjavlja IO OF, da ne bo imel nobenih odlokov londonske jugoslovanske vlade za legalne-vse dotlej, dokler bo ta vlada v doseganju sestavi, kjer odločajo izključno samo sovražniki slovenskega naroda in delovnega ljudstva.« Hkrati pa IO OF izraža željo po skorajšnjem oblikovanju takšne »vlade narodov Jugoslavije, ki bi bila dejanski izraz teženj in razpoloženja ljudstva.«⁷¹

V Sloveniji se je na osvobojenem ozemlju začela v skladu z danimi možnostmi delitev politične (OF) in civilne oblasti (NOO) od spodaj navzgor. IO OF je razpisal volitve za zbor odposlancev NOO (vsak bi imel le enega delegata), ki naj »bi tvorili prvi slovenski parlament« (B. Kidrič). Z razpisom pa ustanovil tudi Narodnoosvobodilni svet kot vlado, ki jo bo potrdil zbor. Vlada je imela tista poverjeništa, »ki so bila za osvobojeno ozemlje najpotrebnejša« (B. K.), s posebnim poverjeništvom za zvezo z jugoslovanskimi narodi.⁷² Pomen tega poverjeništa je pojasnil Kidrič, da je s tem »dano jamstvo, da bo nova Jugoslavija zgrajena na načelu samoodločbe narodov, na prostovoljnem soglasju popolnoma enakopravnih narodov«. Nekateri (Kardelj, B. Zihler) niso bili prav nič navdušeni

⁶⁸ DLRS, 1/1962, str. 169–171.

⁶⁹ DLRS, 11/1964, str. 57.

⁷⁰ DLRS, 11/1964, str. 71–73 – Kardelj jo je poslal 18. maja Titu; prav tam, str. 82.

⁷¹ J. Broz Tito: Sabrana djela, t. 7., str. 93–94.

M. Stanišić trdi, da je partija avgusta 1941 »formirala Narodni komitet oslobođenja, neku vrstu vlade u zemlji, kao pandan izbjegličkoj vladi«. Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Socijalizam, 7–8/1985, str. 1026. V isti številki o tem pravilno D. Živković, str. 1082.

V jeseni 1942. leta je postalo vprašanje vlade spet aktualno. Vrhovni štab je oktobra formiral po sprejemu Bihaških predpisov o NOO začasni upravni odsek z nalogo »davanje direktiva NOO, pomaganje NOO, da postanu stvarni organi demokratske narodne vlasti«. V njegovi pristojnosti je bil tudi nadzor nad njihovim delom. Tito: Djela, to. 12/1982, str. 162. Po oceni mednarodnih razmer in odnosov ter razvoja celotnega NOG je Tito 12. nov. sporočil kominterni »Mi sada formiramo nešto kao vladu, a zvače se: NKOJ – t. 12., str. 232. Odgovor je kmalu prispel: »Nemojte smatrati taj komitet kako nekakvu vladu, već kao politički organ NOB. Nemojte se suprotstavljati jug. vladi u Londonu. Na ovoj etapi nemojte postavljati pitanje ukidanja monarhije. Ne postavljajte parolu republike. Pitanje o režimu u Jug., kako ga vi shvatate, rješavaće se posle razbijanja it. – nem. koalicije i poslije oslobođenja zemlje od okupatora« . . . t. 12, str. 297, tč. 248. Tito je 16. novembra informiral Kardaļa: »Tako vijeće stvorioće se takođe u nacionalnom okviru Hrvatske, a kasnije i u drugim krajevima kada bude moguće. Da li ćete vi zadržati OF umjesto vijeća ili ne, to je vaša stvar. Ja mislim da OF može mirne duše da ostane, a IOOF kao vlast za Sloveniju« . . . t. 13/1982, str. 17.

⁷² dr. V. Š.: Razvoj ljudske oblasti . . . Mb. 1976, str. 99, 102–3.

nad to »vlado«, ki pa je do roške ofenzive delovala zelo uspešno in učinkovito. Titovo stališče do takih organov po pokrajinah pa je bilo že navedeno.

Poleti 1942 (prvo večje slovensko osvobodeno ozemlje) je bila med ljubljanskimi meščani zelo živahna razprava o nekaterih v NOG še ne dovolj pojasnenih vprašanjih, ki bi pa lahko pomembneje vplivala na opredelitev sredincev – upoštevanja vreden dejavnik za popolnejšo množičnost NOG in nadaljevanje diferenciacije v odnosu do nacionalne in socialne osvoboditve.⁷³

Za reševanje nacionalnega vprašanja med NOG v Jugoslaviji je pomemben mejnik prvo zasedanje Avnoja, ki pa se ga ni mogla udeležiti slovenska delegacija, zato je IO OF sprejel (avtor E. Kardelj) in objavil poseben Komunique.⁷⁴ Udeleženci prvega zasedanja so ugotovili in z resolucijo potrdili uspehe, ki so jih dosegli vsi narodi Jugoslavije v oboroženi borbi proti okupatorjem in njihovim pomagačem. Uspehi so veliki, ker so se borili za svojo čast, svobodo in neodvisnost. Resolucija, še bolj pa Proglas narodom Jugoslavije, izražata prve jasnejše obrise nove Jugoslavije na temelju NOO, ki so v svojem razvoju »postali organi ljudske demokratične oblasti in se potrdili kot izraz enotnosti ljudske oblasti za osvoboditev izpod fašizma«. Delegati so zaradi mednarodnih odnosov, predvsem Sovjetske zveze in Velike Britanije, opredelili AVNOJ kot politično predstavništvo in s tem kot zedinjevalni dejavnik narodov Jugoslavije za »nacionalno in socialno osvoboditev« (tč. 9 Resolucije), ki pa je delo vseh in vsakogar posebej. Opozorili so, da bo le z doslednim uresničevanjem pravice do samoodločbe s pravico do odcepitve »naša zmaga popolna«. ⁷⁵ Sprejeta dokumenta sta »napovedala« že vsebino odlokov, ki so bili sprejeti na drugem avnojskem zasedanju.

Iz Komuniqueja OF preoptimistično diha (ustavotvorna skupščina kot Kardelj naziva zasedanje) vsebina dokumenta s konkretizacijo bodočnosti.⁷⁶

Kmalu po končanem zasedanju je bila Bihaška republika okupirana in intenzivno načeto delo Avnoja, predvsem njegovega IO, je kmalu zamrlo.⁷⁷

⁷³ Poročilo B. Zihlerja 25. 9. 1942 E. Kardelju: opozarja, da se v zvezi s pravico do samoodločbe in odcepitve »do onemoglosti poudarja odcepitve« – ali to načelo ni pojasnjeno in v kakšnih konkretnih oblikah se bo lahko vse to uveljavljalo. Pojasniti bi bilo treba perspektive naše nacionalne revolucije – kako si predstavljamo prehod v novo stanje«. DLRS, 3/1966, str. 254–260. O tem je pisal B. Kidrič: Revolucionarni razvoj slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, 2. 5. 1942, DLRS, 11/1964, str. 51–55. Na osvobodjenem ozemlju in tudi kasneje je prihajalo v IO OF zaradi sektašenja in perspektivnega razvoja »do mnogih nevarnih trenj z zavezniki, zlasti krščanskimi socialisti«, Kardelj I. L. Ribarju. O tem tudi Tone Fajfar: Odločitev, Lj. 1981, str. 267, 282–3 in E. Koebek: Listina, Lj. 1967, str. 51, 63–4.

Na nekaj sproženih vprašanj je odgovoril s tehtnim sestavkom M. Stermecki: KPS in Jugoslavija. DLRS, 11/1964, str. 437–411. Kidrič je sredi dec. 1942 navedel v poročilu CK KPJ: »... IO OF izdeluje platformo pravic in svoboščin slovenskega naroda in slovenskih ljudskih množic v novi svobodni Jugoslaviji. To platformo, ki bo istočasno agitacijsko in propagandistična slika tega, kako bo OF uredila najbližjo prihodnost slovenskega naroda in ljudstva, bomo dali na diskusijo širokim ljudskim množicam ... ponovnemu sklicanju. V. plenuma OF »Jesen 1942, Lj. 1963, str. 585–586.

⁷⁴ Komunique IO OF ... Razvoj ljudske oblasti ... Mb. 1976, str. 109–112.

⁷⁵ »Naša zmaga bo popolna tedaj, če se bodo čutili vsi narodi Jugoslavije v svoji osvobodjeni deželi kot svoj na svojem. Če bodo sami prek svojih svobodno s svojo voljo izvoljenih narodnoosvobodilnih odborov, s solidarnim delom vseh kakor tudi z organizacijo vseh vej našega gospodarstva zagotovili vse pogoje za sistem, ki jim bo nudil možnost, da uresničijo resnično in pravo demokracijo in da zgrade svobodno, neodvisno in bratsko skupnost« ... Razvoj ljudske oblasti ... str. 266.

⁷⁶ »V skupnem boju so narodi Jugoslavije izločili iz svojih vrst vse tiste protiljudske elemente, ki so prej več kot dve desetletji s svojo protiljudsko politiko onemogočali resnično sodelovanje teh narodov na bazi enakopravnosti in s samoodločbo. V to novo Jugoslavijo slovenski narod ne bo vstopil kakor 1918. leta, kot narod brez zasluga in brez pravic, kot narod, ki so mu drugi kovali usodo in ustavo« ... Razvoj ljudske oblasti ... str. 110.

⁷⁷ Kardelj in Žujović sta 7. 9. 1943 po izčrpnih pogovorih z dr. I. Ribarjem in drugimi hrvatskimi ter slovenskimi voditelji poslala Titu depšo predvsem o Avnoju in njegovem IO. Sporočata, da sta organa neefikasna. Deželna sveta: ZAVNOH in SNOO sta na svojih območjih, kar zadeva njun pomen, presegla Avnoj, ki je postal nepomemben privesek Vrhovnega štaba in nima med ljudstvom nobene avtoritete. Predlagala sta izpopolnitev Avnoja z vplivnimi ljudmi iz HSS,

Naslednji meseci, in sploh leto 1943, je doba izredno težkih bojev in odločilnih zmag na jugoslovanskih tleh in zaradi zmage pri Stalingradu ter nezadržnega napredovanja Rdeče armade in kapitulacije Italije je bilo NOG vse vidnejše v mednarodnem dogajanju.

Skladno z načelom, da se narodi in manjšine borijo za svojo in skupno nacionalno in socialno osvoboditev, uresničujoč načelo samoodločbe na temelju bratstva in enotnosti, so se vse močnejše aktivirala že ustanovljena nacionalna politična (tudi že z močnimi elementi vodilne oblasti) protifašistična vodstva. Med NOB se je nacionalno vprašanje pojavljalo celovito (področje kulture, šolstva, umetnosti itd.) in kot tako tudi reševalo v pogojih NOG in narodnoosvobodilne borbe. Tako pa je NOG dobivalo izredno vsebinsko širino in nastajale so možnosti za sodelovanje vseh slojev in strokovnjakov.

Ker na nacionalno etničnih območjih še niso bili ustanovljeni protifašistični sveti (izjema BiH, kjer je bilo upoštevano etnično teritorialno načelo), jih je s politično akcijo pospeševal CK KPJ.⁷⁸ Približevalo se je drugo zasedanje, ki je bilo že napovedano v Bihaću. Sklic Avnoja je bil nujen tudi zaradi razvoja že oblikovanih bodočih federalnih enot, ki pa so se razvijale brez državnopravne povezanosti, čeprav je med skupno borbo »v praksi nastal federalni odnos med posameznimi narodi« (E. Kardelj).

Od Kočevskega zbora do drugega zasedanja Avnoja so se zvrstila zasedanja protifašističnih svetov in drugih ustreznih teles (Glavni štab Makedonije). Povsod so razpravljali o doseženih uspehih in zavzemali vsebinsko pomembna stališča do avnojskega zasedanja ter zanj vilola oziroma imenovala ustrezno število delegatov. Ta zasedanja so bila dejanski izraz uresničevanja samoodločbe slehernega naroda, ki si je to pravico priboril sam z velikimi žrtvami skupno z drugimi.

Dosledno – sicer z nujnimi posebnostmi – so na teh zasedanjih ocenjevali in določali notranjo ureditev v predvidenih federalnih (dejansko že delujočih) enotah. Vsekakor pa so bila najpomembnejša stališča do skupne države. Povsod so odrekli pravico londonski vladi in kralju, da jih predstavljata in zastopata, jasno je bilo izraženo v sprejetih dokumentih, naj bo bodoča država federativna na temelju enakopravnosti vseh narodov in demokratične ljudske oblasti. Na teh načelih so tudi opredeljevali odnose med pripadniki posameznih narodov, ki živijo zunaj svoje matične enote. Partija je svoje jasno stališče opredelila tudi v objavljenem Proglasu ob 26-letnici oktobrske revolucije.⁷⁹ Odposlanci slovenskega naroda so na zboru v Kočevju posebej razglasili suverenost slovenskega naroda in odobrili, da je IO OF v imenu suverenosti slovenskega naroda stopil v Avnoj. Kasneje je

iz Srbije in Slovenije . . . , kar najhitreje je treba sklicati plenarno zasedanje Avnoja . . . predsednik naj bi bil Tito . . . Avnoj ne bi smel biti zgolj reprezentativno telo, nanj bi bilo treba prenesti pomembne naloge, tako se kasneje ne bi moglo zgoditi, da bi nam ljudstvo očitalo, da smo uvedli vojaško diktaturo (po viru nemške prisluškovalne službe iz Beograda).

Tito je 9. septembra že odgovoril Kardelju (tega ni v 16. zvezku zbranih del, Bgd. 1984), da je treba Avnoj hitro izpopolniti in reorganizirati. V pismu Titu dr. I. Ribar (14. 9. 1943): »Po mojem mnenju je skrajni čas, da AVNOJ, in še zlasti IO izpopolnimo. Takšni, kakršni smo, resnično nismo tisto, kar bi v tem času morali biti. AVNOJ-a na Hrvaškem ni čutili, pa ne le med Hrvati, temveč tudi med Srbi. ZAVNOH je edino politično in vodstveno telo, ki deluje . . . Moraš me razumeti, kajti moj osebni položaj je težaven. Rad bi delal, a nimam s kom . . . AVNOJ čakajo velike naloge.« Sporoča mu še, da se strinja s predlogi, ki sta mu jih poslala Kardelj in Žujović.

⁷⁸ Seja CK KPJ, 15–18. 10. 1943, zapisnik 11/4, B. Petranović . . . Jugoslavija 1918–1984 . . . , str. 524–5.

⁷⁹ Kočevski zbor – Zbor odposlancev . . . dr. V. Š.: Razvoj ljudske oblasti, Mb. 1976, str. 128–141. Proglas CK KPJ, nov. 1943, B. Petranović, M. Zečević: Jugoslavija 1918/1984, Bgd. 1985, str. 527–8. Proglas Glavnog štaba NOV in POJ, Proglas 2. zasedanja ZAVNOH, Resolucija o osnivanju ZAVNO C. G. i Boke, Proglas ZAVNO BiH, Resolucija o osnivanju ZAVNO Sandžaka – vse v L. Geršković, H. Sirotković: Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Zgb. 1983, svz. 1, str. 121–2, 189, 214–219, 224, 227–231.

Kidrič ocenil, da je Kočevski zbor »na slovenskih tleh in s slovenske strani rešil jugoslovansko vprašanje v smislu bistvenih koristi slovenskega naroda in v smislu skupne domovine vseh jugoslovanskih narodov . . . , za kar se je slovenska delegacija v Jajcu brez pogajanj z drugimi delegacijami brez trgovanja in kupčevanja, v popolnem sporazumu vseh svobodoljubnih narodov Jugoslavije, svobodno in po svoji najboljši narodni vesti izjasnila.«⁸⁰

Z nacionalnega vidika pomembna in kot izpolnitev poziva l. 1941 k skupnemu boju, sta dokumenta – Vrhovnega plenuma OF in ZAVNOHA o priključitvi etničnih teritorijev, ki so bili po versajski mirovni pogodbi priključeni Italiji.⁸¹ Z dokumentoma je bila zajamčena italijanski manjšini avtonomija na priključenem ozemlju. Tito je hitro posredoval pri Glavnem štabu Hrvatske: možna je kvečjemu kulturna in ne politična avtonomija, ker manjšina ne živi na strnjem teritoriju. Ker pa akt posega na mednarodno področje, bi ga moral podpisati AVNOJ, predsedstvo ZAVNOHA pa sopodpisati: »Inače to neče imati važnosti pred stranim silama i znači separatizam protiv kojeg su svi saveznici.«⁸² Z avnojskim Odlokom o zgraditvi Jugoslavije na federativnem načelu se »narodnim manjšinam v Jugoslaviji zagotavljajo vse narodnostne pravice« (tč. 4).

Glede na celoten razvoj do zasedanja je utemeljena Titova misel, da so bili avnojski sklepi »pravzaprav rezultat sklepov predstavniških teles posameznih jugoslovanskih narodov, sklicanih pred zasedanjem v Jajcu«.⁸³ Nasprotno bi pomenilo zanikanje dotedanjih prizadevanj in uspehov v skupni borbi za uresničevanje samoodločbe ne samo glede odnosov do drugih narodov, ampak tudi glede notranje ureditve, kar je bilo posebej izraženo z odloki posameznih federalnih enot. Iz dozda opisanega uspešnega razvoja je nedvomno, da so hkrati nastajale federalne enote in federacija, saj je bilo eno pogoj drugemu za revolucionaren razvoj NOG. V dokumentih se stalno ponavlja usmeritev k federativni ureditvi in precej časa se skoraj ne omenja federacija. Ni treba veliko razlagati, da federacije ni brez federativne ureditve. Če se razprave opletajo okrog nezapisane besede federacija, bi bilo dobro prisluhni, in se še da, kako so bili borci in udeleženci NOG informirani na raznih sestankih, političnih tečajih in šolah o federativni ureditvi in federaciji. Vedeli so in verjeli ter za to tudi umirali, da bo nova federacija vsekakor vsestransko boljša domovina, bolje urejena kot pred vojno.

Pred drugim zasedanjem ni bilo mogoče dokončno rešiti nekaterih, sicer ves čas prisotnih vprašanj po načelu samoodločbe. Ni mogoče prezreti, da naše NOG ni imelo nobenih osvajalnih ciljev čez mejo okupirane Jugoslavije. Priključitev etničnih ozemelj, odrezanih z mirovnimi diktati, je bila pretežno zadeva osvobodilnega gibanja tamkajšnjih prebivalcev, seveda ob predvem politični pomoči NOG matičnega naroda. Proti koncu vojne se je zgubljala akcijska parola o balkanski federaciji in konkretna prizadevanja Vukmanovića-Tempa⁸⁴ za usklaje-

⁸⁰ B. Kidrič: Zbrano delo, knj. 2, Lj. 1978, str. 86.

⁸¹ Proglas Vrhovnega plenuma OF slovenskega naroda – 16. 9. 1943, dr. V. Š.: Razvoj ljudske oblasti . . . Mb. 1976, str. 125. Odjuka ZAVNOH-a o priključenju Istre, Rijeke . . . B. Petranović, M. Zečević: Jugoslavija 1918/1984, Bgd. 1985, str. 535–36 – v tej zbirki dokumentov ni zaveden slovenski.

⁸² Tito: Djela, t. 17/1984, str. 3.

⁸³ J. B. Tito: Borba, 1. dec. 1968.

Dr. I. Ribar je končal svoje poročilo o delu IO AVNOJ: »Iz vsega zgoraj povedanega sledi, da odloki, ki jih bo danes sprejel AVNOJ na podlagi teh ljudskih zahtev, ne bodo imeli nikakršnega konstitutivnega, temveč samo deklarativni značaj«. Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, Lj. 1973 str. 158.

⁸⁴ S. Vukmanović-Tempo: Revolucija koja teče, Bgd. 1971, str. 354–5 in 359–60 in Memoari, kampanja ili polemika, Bgd. 1985, knj. 3, str. 149–151. Ni še povsem jasno, kolikšen je bil Titov delež pri tem Vukmanovićevem prizadevanju.

vanje osvobodilnega gibanja v okviru balkanskega štaba je Tito odločno zavrnil, ker bi to bilo škodljivo zaradi mednarodnih odnosov, in končno ». . . u okviru svojih nacionalnih granica moraju da postoje rukovodeći centri, koji mogu saradivati na savezničkoj osnovi«.

Z makedonskim vprašanjem se je ukvarjala že III. državna konferenca KPJ in sprejela stališče, da mora biti borba za neodvisnost Makedonije predvsem »vodena od makedonskih seljaka«. Z ustanovitvijo KP Makedonije sta se močno okrepila vloga in vpliv delavskega razreda. Ker so deli makedonskega naroda živeli v glavnem v treh državah, je postala njihova združitev na temelju samoodločbe dokaj otežkočena in tudi specifična po drugem zasedanju Avnoja. Bolgarska partija si je ves čas neprimerno bolj prizadevala za vključitev makedonskih organizacij pod svoje vodstvo kot pa za kakršnekoli aktivnosti za učinkovito oboroženo osvobodilno gibanje proti skupnemu okupatorju in bolgarski okupaciji jugoslovanske Makedonije.⁸⁵ V Grčiji pa se je začetno enotno odporiško gibanje razbilo na dvoje z neenakimi cilji in interesi. Tito in Kardelj sta pogosto opozarjala na škodljivost prehitevanja in na nevarno zaostajanje. Sredi priprav na sklic Sobranja sta NKOJ (brez predsedstva AVNOJ!) in iniciativni odbor na skupni seji (24. 6. 1944) sprejela stališče: »Glede na sedanje makedonske razmere, na notranji položaj makedonskega naroda ter sosednjih dežel in glede na stopnjo razvoja oboroženega boja makedonskega naroda pa bi bilo preuranjeno, če bi postavili nacionalne težnje makedonskega naroda v obliki akcijske zahteve tako s strani najvišjih predstavnikov federativne Jugoslavije kakor s strani vodilnih organov makedonskega naroda«. Toda v okviru širokega osvobodilnega ljudskega gibanja in boja proti fašističnim okupatorjem »lahko makedonski narod zunaj meje stare Jugoslavije (tudi) postavi zahtevo po narodni samoodločbi in demokratičnih pravicah«. ⁸⁶ Pred sprejetjem odloka, da »se Jugoslavija gradi in se bo gradila na federativnem načelu«, je že sililo v ospredje nacionalno vprašanje območij, kjer živi več in tudi številne narodne manjšine. Nič manj pomembno za federativno ureditev ni bilo vprašanje, kako zajamčiti narodnostne pravice pripadnikom naroda, ki v večjem številu živijo zunaj svoje matične federalne enote. V avnojskem odloku je bila načelna določba glede manjšin, ki pa ni mogla veljati v navedenih primerih.

Vojaško vodstvo, obnovljeni PK KPJ in kmalu za tem ustanovljeni Glavni NOO za Vojvodino so uspešno združevali v strnjeno NOG gibanja z večih okupatorskih območij. Na tem območju so živele razne manjšine in nekatere močno sodelovale z okupatorji in njihovimi kvislingi. Veliki vojaški uspehi NOB in na evropskih frontah so hitro pečatili usodo sil osi, obenem pa tudi strnjevali usodne interese manjšin. Ni bilo sporno, da Vojvodina mora imeti avtonomijo, odprto pa je bilo vprašanje njenega teritorija in njenega statusa, ali naj bo v okviru katere federalne enote ali naj bo, kot je bila, neposredno vezana na centralne organe federacije. Odločitev je prekinila uvedba vojne uprave zaradi velikih frontnih vojnih operacij v Vojvodini. Dosledno načelu samoodločbe je morala predlog, ki ga je sprejela Skupščina Srbije, da se avtonomna Vojvodina vključi v federalno Srbijo, junija še potrditi vojvodinska skupščina.

⁸⁵ O bolgarski okupaciji jugoslovanskega ozemlja je bilo že veliko napisanega od najnovejše študije Nikole Živkovića: Ratna šteta koju je Bugarska učinila Jugoslaviji 1941-45, Institut za savremenu istoriju, Bgd 1986 – za nazaj do petdesetih let.

⁸⁶ Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, Lj. 1973, str. 332-33.

Težji problemi so nastajali po italijanski kapitulaciji na območju Sandžaka in današnjega Kosova.

ZAVNO za Sandžak je (29. 3. 1945) z večino sprejel, da se po stari meji pripoji njegov del Srbiji in preostali večji del federalni Črni gori. Pri delitvi ozemlja so prezrli nacionalno strukturo, predvsem muslimansko prebivalstvo.

Povsem drugačen pa je bil položaj na današnjem Kosovu, kjer so bile že pred vojno napete razmere zaradi izredno težkega agrarnega in seveda kmečkega vprašanja in na tem temelju tudi nacionalnih odnosov, ki so bili še obremenjeni z določeno versko nestrpnostjo. Na tem območju, ki je bilo za okupatorje surovinsko in strateško pomembno, je vsak utrjeval svoj interes z netenjem notranjih nasprotij. Vsem nasprotjem pa je bil stopnjevan skupni imenovalec odločna borba proti NOB. Pod krinko pravice do samoodločbe so naraščale težnje in uveljavljanje ideje o Veliki Albaniji. CK KPJ je pomagal ustanoviti KP Albanije in je ves čas tudi pomagal vzniklemu albanskemu osvobodilnemu gibanju in oboroženemu boju. Sčasoma se je v osvobodilnem gibanju utrjevala ne samo frakcijska težnja, temveč tudi aktivnost za priključitev jugoslovanskega ozemlja, kjer prebivajo Albanci. Skoraj nobenega učinka niso imeli izmenjani dokumenti. Tito je preudarno, a odločno ukrepal posredno preko Miladina Popovića⁸⁷ in neposredno tudi pri CK KP Albanije.⁸⁸

Nasprotno stališču centralnega vodstva NOG je bil proti koncu 1943. leta ustanovljen NOO za Kosovo in Đukadin (Metohija z nekaj kraji zunaj stare državne meje), ki je na konferenci (31. 12. 1943–2. 1. 1944) v vasi Bunjaj na albanskih tleh na temelju »samoodločbe« (v odboru 87 odstotkov Albancev) sklenil priključitev k Albaniji (Veliki). CK KPJ je opozarjal, da zdaj ni čas za tako reševanje, še manj pa za kakršnokoli razmejevanje, ko pa je še vedno okupator glavna nevarnost enemu in drugemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Z veliko oporo na okupatorja in z njegovo izdatno pomočjo se je z drugo prizrensko ligo (ustanovljena 16. 9. 1943) začel razvijati močan in izredno brezobziren upor proti jugoslovanskemu NOG s parolo za etnično čisto Kosovo. Zaradi takega izrednega stanja je Tito v začetku 1945 imenoval vojno upravo kot poseben organ »vojnodržavne oblasti« na Kosovu. S političnim delom in vojaško-partizanskimi akcijami so se razmere toliko uredile in umirile, da je Narodna skupščina v Prizrenu (11. 6. 1945) lahko odločila, da se kosovsko-metohijska oblast pripoji Srbiji kot njen sestavni del.⁸⁹

Dr. Ribar, predsednik IO AVNOJ, je (14. 9. 1943) opozoril Tita⁹⁰ na hrvatsko-srbsko vprašanje v Hrvatski in menil, da je to občejugoslovansko vprašanje, saj Srbi živijo širom Jugoslavije in ga je treba enotno reševati, ker »Srbin u Hrvatskoj ne sme da osjeti, da je Srbijancu, dakle Srbinu u Srbiji bolje, nego

⁸⁷ Tito: »Ne dopustite da razni albanski reakcionarni elementi špekulišu i pridobijaju simpatije i uticaj nad albanskim masama, na pitanju pripajanja pojedinih pokrajina kao što je to Metohija i Kosovo, Albaniji. Treba objasniti da će se pitanje slobode, nacionalne ravnopravnosti i samoopredeljenja moći riješiti kroz zajedničko borbu sa narodno-oslobodilačkim pokretom u Jugoslaviji... 9. 10. 1943. B. Petranović, N. Zečević: Jugoslavija 1918/1984, Bgd. 1985, str. 520... tega pisma ni v Titovem zbranem delu, t. 17/1984.

⁸⁸ »Kada se radi o nacionalnom pitanju, treba imati u vidu dvije činjenice:

Prvo, svaka nacija ima pravo na samoopredeljenje, uključivši i otcpljenje.

Drugo, mi ne podupiremo sve nacionalne pokrete, nego samo one koji su zaista na djelu protiv imperijalizma uopšte, tj. koji su za stvarno demokratski nacionalni razvitak...» Tito: Djela..., t. 18/1984, str. 5.

⁸⁹ V zadnjih letih je bilo veliko napisanega – do nedavno promovirane knjige, katere avtor je Sinan Hasani: Kosovo, istine i zablude, Zgb. 1986 – pri nas in verjetno še več v tujini.

⁹⁰ B. Petranović v zborniku AVNOJ i savremenost, Sarajevo 1984, str. 87, opomba 24.

njemu . . . « Kmalu zatem so v Hrvatski ter v Bosni in Hercegovini sprejeli dokumente in z njimi (18. 10. 1943) potrdili enakopravnost hrvatskega in srbskega naroda v Hrvatski oziroma da »zemlja« BiH »nije ni srpska, ni hrvatska, u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost svih Srba, Muslimana i Hrvata«. ⁹¹ Takoj zatem je v odloku o federativni ureditvi bilo določeno, da bo ureditev države po federativnem načelu »zagotovila popolno enakopravnost« petih narodov v šestih federalnih enotah. Po zasedanju Avnoja so na tretjem zasedanju ZAVNOH (9. 5. 1944) sprejeli Deklaracijo o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske, ki se bistveno ne razlikuje od že omenjenega Proglasa. Prav tako je ZAVNO BiH na drugem zasedanju (1. 7. 1944) v prisotnosti predstavnikov vseh narodnih manjšin federalne enote sprejel Deklaracijo o pravima građana BiH. ⁹² Ljudska oblast od NOO do ZAVNO BiH jamči enakopravnost Srbov, Muslimanov in Hrvatov Bosne in Hercegovine, »koja je njihova zajednička i nedjeljiva domovina«. Z enakim vprašanjem so se ukvarjali v Srbiji, in to še glede na njen položaj v zadnjem času vojne. ⁹³ To vprašanje se občasno preveč poudarja. Na prvem zasedanju Velike antifašistične narodnoosvobodilne skupščine Srbije so po pozdravu dr. Nešovića in razpravi po Rankovičevem referatu sprejeli Deklaracijo o odobritvi dela delegatov na drugem zasedanju AVNOJ in z njo opredelili, da so »svi napredni svobodoljubivi sinovi našeg naroda znali, da Srbi van Srbije mogu dobiti svoja nacionalna prava samo ostvarivanjem bratstva i jedinstva sa bratskim južnoslovenskim narodima sa kojima žive na istoj teritoriji, samo uz poštovanje slobode i nacionalnih prava tih naroda i samo u zajedničkoj borbi sa njima protiv zajedničkog neprijatelja«. Kljub opaznemu razvoju opredeljevanja položaja pripadnikov posameznih narodov zunaj matične federalne enote moram še omeniti (naključen) komentar M. Pijadeja k vsem navedenim dokumentom. Po njegovem: »Ne radi se tu o jednakim pravima građana, već o jednakim nacionalnim pravima pripadnika pet južnoslovenskih nacija, kao pripadnika tih nacija, koje su među sobom ravnopravne u okviru celine zajedničke države«. ⁹⁴

Odlok o federativni ureditvi Jugoslavije je »pustil« odprta temeljna vprašanja (delno razumljivo, saj se je federacija še gradila) o pristojnostih federacije in odnosih s federalnimi enotami. Na prvem zasedanju predsedstva Avnoja pri odločanju o priključitvi Slovenskega primorja, Beneške Slovenije . . . svobodni Sloveniji je posredoval B. Kidrič, naj se sprejme odlok »o potrjevanju odlokov pokrajinskih protifašističnih svetov glede na to, da so ti sveti že sprejeli odlok o priključitvi anketiranih pokrajini novi Jugoslaviji«. ⁹⁵

Kmalu po končanem zasedanju so se začele »zimске akcije 1943/44«, ki so se iz šeste ofenzive prelile v sedmo ofenzivo. Avnoj se je razšel, del predsedstva se je umaknil v Slovenijo. Aktivnosti Avnoja niti njegovega predsedstva ni bilo čutiti, čeprav je bilo do tretjega zasedanja »veliko pomembnih dogodkov in sprememb,

⁹¹ Proglas drugog zasjedanja ZAVNOH-a, Rezolucija ZAVNO BiH (26. nov. 1943), L. Geršković, H. Sirotković: Dokumenti o . . . , Zgb, 1983, svz. 1, str. 189–191 in 223.

⁹² L. Geršković: Dokumenti . . . , Bgd, 1948, str. 316–7, 325–7.

⁹³ Titova depeša . . . Djela . . . , t. 20/1984, str. 41. Zasjedanje Velike antifaš. narodnoosvobodilačke skupštine Srbije (9–12. nov. 1944), Narodna skupština NR Srbije, stenografske beleške, knj. 1, Bgd, brez letnice, str. 52–3, 69–74, 117–120.

⁹⁴ M. Pijade: Šta znači odluka ZAVNOH-a o ravnopravnosti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, Srpska riječ, 17. nov. 1944., Izbrani spisi 1, knj. 3, Bgd. 1965, str. 195–98.

⁹⁵ »V SFRJ so narodi in narodnosti enakopravni«, čl. 245 Ustave SFRJ.

⁹⁶ Prva seja predsedstva Avnoja, 30. nov. 1943.

Zanimiva razprava o federaciji in sploh federativni ureditvi se je vodila v Kočevskem Rogu; Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, Lj. 1973, str. 258, 274–287.

zaradi katerih bi bilo umestno sklicati ta dom; toda vojne in prometne razmere tega niso dopuščale«. K temu opravilu je M. Pijade izzivalno dodal za sedanje raziskovalce: »Resda je to predstavniško telo nastalo sredi NOV in se mu je posrečilo dvakrat zasedati v zahodni Bosni, ko so bile prometne zveze prav tako izredno težke . . .«. ⁹⁶ Med umikom iz Jajca se je Moša v pismu Kardelju spomnil, »da je predsedstvo naredilo veliko napako, ker se ni takoj po zasedanju AVNOJ s pismom javilo vsem republiškimi svetom in jih *uradno obvestilo* o rezultatih drugega zasedanja AVNOJ . . . , da spričo svoje pravice do samoodločbe prilagodijo svoje organe tem sklepom«. Nekako skladno s tem je v Kočevskem Rogu glasno razmišljal, da »so posamezne pokrajine, ki so članice federacije, federacija kot celota pa tako rekoč ne obstaja, razen v neki načelni odločbi«. ⁹⁷

Protifašistični sveti so se kljub »napaki« predsedstva Avnoja zapovrstjo konstituirali v zakonodajna in izvršna telesa federalnih enot. Ob konstituiranju so ponekod posebej poudarili državnost federalne enote. ⁹⁸ Pri tem seveda ni bilo »zakonov« – predpisov, ki jih je prizadevno pripravljala Moša ter jih sproti pošiljal Kardelju. Nekateri avtorji (D. Borovčanin) trdijo nasprotno. ⁹⁹

V odloku o federativni ureditvi Jugoslavije je ugotovljeno, da »predstavljajo temeljne organe narodne oblasti posameznih narodov narodnoosvobodilni odbori in deželni protifašistični sveti . . .«. ¹⁰⁰ Na zasedanjih po drugem zasedanju Avnoja so protifašistični sveti sprejemali odloke o NOO oziroma o organizaciji ljudske državne oblasti. Največ tovrstnih predpisov je sprejel ZAVNOH, ki so bili skoraj povsem prevzeti (Makedonija) ali pa z določenimi prilagoditvami v Črni Gori, Bosni in Hercegovini. ZAVNOH je maja 1944 sprejel Odluko o ustrojstvu in poslovanju NOO i o skupštinama u federalnoj državi Hrvatskoj, po kateri vsa oblast pripada »narodu preko njegovih izabраниh zastupnika u NOO i to od seoskih do ZAVNOH-a . . .«. ¹⁰¹ Skoraj v vseh predpisih je močno poudarjeno, da so NOO organi državne oblasti, in kaj redko je kaj več o samoupravi (samoupravljanju: volilnost, odpoklic, odgovornost, povezanost in vključevanje občanov . . .), kot je to že bilo v Fočanskih in Bihaških predpisih o NOO. Slovenski narodni osvobodilni svet ni sprejel nobenega predpisa o NOO, ampak Odlok o krajih, okrajih . . . in razpisal volitve ter s pravilnikom določil poslovanje volilnih komisij. ¹⁰² Tako je bilo določeno, da so NOO osnova narodne in državne oblasti in

⁹⁶ Tretje zasedanje AVNOJ, Lj. 1975. Poročilo predsedstva AVNOJ o delu . . . , str. 55–73.

⁹⁷ S. Nešović: Moša Pijade in njegov čas, Lj. 1968, str. 509. Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, Lj. 1973, str. 275.

⁹⁸ Hrvatska . . . kao predstavnik narodnog i državnog suvereniteta i kao najviši organ državne narodne vlasti federalne države Hrvatske . . . (dr. Bakarić, v tem sklepu . . . čete vidjeti jednu tendenciju k posebnoj hrvatskoj državnosti . . .).

BiH . . . se konstituira (ZAVNOBiH) u vrhovnu zakonodavnu i izvršnu narodno predstavničko tijelo, u najviši organ državne vlasti BiH, ravnopravne federalne jedinice u DFJ

Makedonija . . . predstaviteto telo na Makedonija i makedonskata država

Slovenija . . . SNOO se kot najviši zakonodajni in izvršilni organ na Slovenskem preimenuje v Slovenski narodni osvobodilni svet

⁹⁹ »Pravni osnov za punopravno donošenje odluka od strana ZAVNO BiH . . . proizlazili iz Zakona o ustrojstvu i poslovanju AVNOJ i nacionalnih vijeća V pregledu zakonodajnega dela predsedstva AVNOJ (S. Nešović, B. Petranović: AVNOJ i revolucija, str. 499–531) oziroma Avnoja (Tretje zasedanje AVNOJ, . . . str. 66–70) ni tega zakona. Borovčanin pa povzema: »Iz činjenice što se ovaj zakon (prvi zakon šele marca 1945) nalazio na dnevnom redu, a nema podataka koji bi upućivali na zaključak, da je odbijen ili odložen, može se zaključiti, da je osvojen.« KPJ i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini 1941–1945, Sarajevo, str. 330.

¹⁰⁰ V tistem času je bilo v Jugoslaviji: 14 pokrajinskih, 51 okrožnih, 240 okrajnih in približno 8000 krajevnih NOO. Jugoslavija – Trideset godina posle oslobođenja i pobeđe nad fašizmom, Bgd. 1975, str. 38.

¹⁰¹ L. Geršković: Dokumenti . . . , Bgd. 1948, str. 317–19.

¹⁰² Dr. V. Š. Razvoj . . . , Mb. 1976, str. 162–3, 170–74, 176–195. »V FLRJ izhaja vsa oblast iz ljudstva in pripada

po načelu nedeljivosti oblasti so vsak za svoje področje predstavniki polne narodne oblasti, s tem pa hkrati čuvarji resnične samoupravne in državne celote. Kraj, naselje, vas . . . je osnovna samoupravna celica. To je v skladu s Kidričevo opredelitvijo, saj » . . . ne more biti nove oblasti ne suverenosti slovenskega naroda in njegove državnosti niti resnične socialne osvoboditve brez aktivnega neposrednega sodelovanja in vključevanja najširših ljudskih množic – ena izmed bistvenih značilnosti revolucionarne ljudske oblasti je: samoupravnost«. ¹⁰³ Vprašanje je seveda, kakšna je ta samouprava, ki se je razvijala kot temeljna sestavina narodnoosvobodilnega gibanja, seveda z elementi bodočega socialističnega samoupravljanja? Na to je odgovoril Kardelj (13. 5. 1945): » . . . To ni samouprava v starem smislu, ko so dobivali posamezni organi samo del oblasti, v okviru katere so bili bolj ali manj samostojni. Naši NOO so popolna oblast v okviru skupnih državnih interesov . . . Samouprava za nas ne pomeni koncesije države ljudstvu, temveč temelj, ki je na njem država zgrajena.« ¹⁰⁴

Prizadevanja za mednarodno priznavanje nove Jugoslavije kakor tudi zadnji veliki vojaški napor niso mogli pospeševalno delovati na razvijanje samouprave. Nujna je bila koncentracija oblasti, vseh sposobnosti in sredstev za izredno težak čas po osvoboditvi. Tito je že v razgovoru s slovensko delegacijo takoj po zasedanju Avnoja opozoril na nujnost in prehodnost ukrepov »koti sada možda izgledaju centralistički«. ¹⁰⁵ Vsa državna dejavnost je bila v rokah NKOJ in njegovih resornih organov ter CK KPJ. Odtod so prihajala opozorila na strogo usklajevanje vseh ukrepov federalnih protifašističnih svetov. Kasneje, sorazmerno kmalu se je stanje izboljšalo in Kardelj je že maja po beograjskem radiu opozarjal: »Ali je poskrbljeno za popolno iniciativo delavcev v podjetju in za njihovo nadzorstvo glede maksimalnega izkoriščanja kapacitet?«

Kardelj se je nenehno vračal k analiziranju našega družbenega razvoja in nam je zapustil pomembno opozorilo: »Samoupravna družba mora pri tem danes – morala pa bo tudi v prihodnje – premagovati najrazličnejše tendence in odpore, ki nastajajo na podlagi preživelih razrednih, ekonomskih in drugih družbenih odnosov, podedovanih in lastnih protislovij in konfliktov, kakor tudi ideologije in politike, ki je njihov izraz.« ¹⁰⁶

ljudstvu. Ljudstvo izvršuje svojo oblast po svobodno izvoljenih predstavnikiških organih državne oblasti ljudskih odborih . . . Organi državne oblasti krajev . . . so ljudski odbori«. Ustava FLRJ 1946, čl. 6 in 107.

¹⁰³ B. Kidrič na zasedanju SNOS februarja 1944, Zbrano delo, Lj. 1978, druga izdaja, 2 knj. str. 12–40.

¹⁰⁴ E. Kardelj: Moč ljudskih množic, 13. 5. 1945, v zborniku SZDL, DZS, Lj. 1984 str. 162.

¹⁰⁵ S. Nešović, B. Petranović: AVNOJ i revolucija, Bgd. 1983, str. 459.

¹⁰⁶ E. Kardelj: Problemi socialistične graditve, XI/1985, str. 327.